

*sed tui sunt, id est, manet te certa illa remuneratio, et verum inde fructum consecutura ea. Et ducenti, subaudi, argentei pacifici sunt, his qui custodiunt fructus ejus. Sicut per millenarium plenitudo perfectionis, sic et per centenarium summa perfectio designatur: quia centenarius de læva in dexteram transferitur. Ducenti ergo argentei, qui est duplicatus centenarius, significant eos qui doctrina et sancta operatione perfecti sunt, qui juste et pie vivendo semetipsos custodiunt, et etiam prædicando allos convertunt. His ergo isibus ducenti argentei sunt pacifici: quia duplicata in cælis eos manet remuneratio; de quibus per Danielem dicitur: *Et qui ad justitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates* (Dan. xii, 3). Nos enim Apostolus dupliciter jubet honorari, dicens: *Presbyteri qui in vobis sunt, duplici honore digni habeantur, maxime qui præsent vobis et laborant in verbo* (I Tim. v, 17).*

Vers. 13. *Quæ habitas in hortis, amici auscultant: fac me audire vocem tuam.* Vox dilecti sponsam, id est Ecclesiam alloquitur: O Ecclesia quæ habitas in hortis, id est quæ excolendis virtutum germinibus insists. Hortus etenim sponsi ipsa Ecclesia est, quam (ut superius dictum est) crebro se promittit lavisere. Ecclesia ergo in hortis habitat: quia planctia virtutum assidue nutrit; nec transitorie quasi post modicum recessura, ibi tugurium ponit, sed fixa statione ibi habitat. *Fac me* (inquit) *audire vocem tuam, id est, prædica quibus vales Evangelium, præcepta meæ legis, simul et promissum cælestium præmiorum annuntia.* Hoc enim mihi jucundum et delectabile est, ut audiam vocem tuam, hoc est, ut audiam te verba salutis æternæ annuntiantem. Sed *amici auscultant te, id est, angelici spiritus vocem tuam audire delectant, quos tibi amicos feci effusione sanguinis mei, quosque adjutores et protectores contra malignos spiritus institui. Sive amici, id est, justorum spiritus auscultant, quos de tuo coetu ad me in cælestia assumpsi. Ipsi enim de tua prædicatione et fratrum salute congaudent. Respondet confestim ipse sponsus dilecto suo.*

Vers. 14. *Fuge, dilecte mi, et assimila caprea: hinnuloque cervorum super montes aromatum.* Mira responsio. Invitatur ad prædicandum, et ut sponsus audiat vocem ejus; illa vero hortatur sponsum suum

ut fugiat. Sed magna est mysterii consequentia. Nam quia superius prædicta fuerat Christi nativitas cum dixit: *Quis det te fratrem meum sugentem ubera: prædicta enim fuerat ejus passio, ubi dictum est: Sub arbore malo suscitavi te; nunc consequenter hortatur sponsum ut fugiat, hoc est, velocissime per ascensionem ad Patrem redeat. Et est sensus: jubes me prædicare, vis vocem meam audire, fuge, dilecte mi, id est, impleto incarnationis tuæ et passionis mysterio, revertere ad cælum; ut non jam te sicut hominem, sed sicut Deum super omnia cogitare incipiam. Tunc enim audies vocem meam, quia tunc te liberius omni mundo prædicabo. Et hoc est quod Dominus in Evangelio dicit: *Ego veritatem dico vobis, expedit vobis ut ego vadam* (Joan. xvi, 7). Expediebat enim apostolis et omni Ecclesie ut Christus rediret, et præsentiam corporalem absentaret: quia dum in corpore præsens erat, non poterant eum spiritualiter amare, nec poterant eum, quem hominem creabant, ut Deum invisibilem et ubique præsentem cogitare. **535** At postquam ipse cælos ascendit, cepit eum Ecclesia spiritualiter diligere, et sic jam Deum cogitare et prædicare. Et hoc est quod Apostolus dicit: *Etsi noveramus Christum secundum carnem, sed nunc jam eum non norimus* (II Cor. v, 16). Ergo, *dilecte mi, si vis ita me te prædicare, fuge, id est, recede ad cælestia; et qui fuisti comprehensibilis per humanitatem, efficere incomprehensibilis per divinitatem.* Verumtamen ne me in presenti sine tua visitatione deseras, sed dignare me crebra tua visitatione requirere, mihique te sæpius videndum præbere. Et hoc est quod dicit: *Similis esto capream hinnuloque cervorum super montes aromatum.* Sicut (inquit) caprea et hinnuli cervorum, indomita animalia, humanum consortium refugunt, et tamen crebrius in montibus videntur: sic et tu post tuam ascensionem, licet invisibilis sis, dignare mihi tamen sæpius dono tuæ gratiæ apparere, et hoc super montes aromatum. *Montes aromatum sancti Dei sunt, excellentia sanctæ conversationis cælo proximi, et odore ac fama virtutum longo lateque fragrantis; hinc Apostolus de se sui que similibus dicit: Nostra conversatio in cælis est* (Philip. iii, 20); et alibi: *Christi bonus odor sumus Deo in omni loco* (II Cor. ii, 1).*

M. AURELII CASSIODORI DE INSTITUTIONE DIVINARUM LITTERARUM.

PRÆFATIO.

537 Cum studia sæcularium litterarum magno desiderio fervere cognoscerem, ita ut multa pars hominum per ipsa se mundi prudentiam crederet adipisci, gravissimo sum (lateor) dolore percutus, quod Scripturis divinis magistri publici deessent, cum mundani auctores celeberrima procul dubio traditione pollerent. Nisus sum ergo cum beatissimo Agapito papa urbis Romæ, et, sicut apud Alexandriam multo tempore fuisse traditur institutum, nunc etiam in Nisibi civitate a Syrorum ab Hebræis sedulo fertur exponi, collatis expensis in urbe Romana profesos

^a flojusse scholæ Syrorum in Nisibi nominat etiam Junilium episcopum Africanus in epistola quam præstiti duobus suis libris de Partibus divinz legis ad Primasium episcopum. Tu autem (ait) more illo tuo nihil ante quæsisisti, quam si quis esset inter Græcos quæ divinarum librorum studio intelligentiæ flagra-

ret. Ad hæc ego respondi vidisse me quemdam Paulum nomine, Persam genere, qui in Syrorum schola, in Nisibi urbe est doctus: ubi divina lex per magistros publicos, sicut apud nos in mundanis studiis grammatica et rhetorica, ordine regulariter traditur, etc. Tom. I Bibl. Patr. pag. 2.

D doctores scholæ potius acciperent Christianæ, unde et anima susciperet æternam salutem, et casto atque perissimo eloquio fidelium lingua comeratur. Sed cum per [ed., prop. r.] bella ferventia et turbulenta nimis in Italico regno certamina, desiderium meum nullatenus valuiisset impleri, quoniam non habet locum res pacis temporibus inquisitis; ad hoc divina charitate debitor esse compulsus, ut ad vicem magistri introductorios vobis libros istos, Dominus præstante, confererem; per quos (sicut æstimo) et Scripturarum divinarum series, et sæcularium litte-

ret. Ad hæc ego respondi vidisse me quemdam Paulum nomine, Persam genere, qui in Syrorum schola, in Nisibi urbe est doctus: ubi divina lex per magistros publicos, sicut apud nos in mundanis studiis grammatica et rhetorica, ordine regulariter traditur, etc. Tom. I Bibl. Patr. pag. 2.

rarum compendiosa notitia Domini munere pandetur. Minus fortasse disertos, quoniam in eis non affectata eloquentia, sed reatio necessaria reperitur; utilitas vero magna inesse cognoscitur, quando et per eos discitur, unde et salus animæ, et sæcularis eruditio provenire monstratur. In quibus non propriam doctrinam, sed priscorum dicta commendo, quæ posteris laudare fas est, et prædicare gloriosum: quoniam quicquid de præcis sub laude Domini dicitur, odiosa jactantia non putatur. Iluc accedit quod magistrum gravem pateris, si frequenter interroges; ad istos autem quoties redire volueris, nulla asperitate morderis.

Quapropter, dilectissimi fratres, indubitanter ascendamus ad divinam Scripturam per expositiones probabiles Patrum, velut per quamdam scalam visionis; ut eorum sensibus provecti, ad contemplationem Domini efficaciter pervenire mereamur. Ista est enim fortasse scala Jacob per quam angeli ascendunt atque descendunt (*Genes. xxviii, 12*), cui Dominus innititur, lassus porrigens manum, et fessos ascendentium gressus sui contemplatione sustentans. Quocirca, si placet, hunc debemus lectionis ordinem custodire; ut primum tirones Christi, postquam psalmos didicerint, auctoritatem divinam in codicibus emendatis jugi exercitatione meditentur, donec illis fiat, Domino præstante, notissima: ne vitia librariorum impolitis mentibus ineluctant, quia difficile potest erui, quod memoriæ sinibus radicatum constat insigi.

Felix quidem anima quæ tanti muneris secretum memoriæ sinibus, Domino largiente, condiderit; sed multo felicior, quæ vias intelligentiæ vitali indagatione cognoverit; eoque fit, ut et humanas cogitationes a se graviter expellat, et divinis eloquiis salubriter occupetur. Multos enim nos vidisse retinemus memoriæ firmitate pollentes, de locis obscurissimis inquisitos, exemplis **538** tantum auctoritatis divinæ solvissæ propositas quæstiones: quoniam in alio libro clarius est positum, quod alibi dictum constat obscurius. Testis est Paulus apostolus, qui ex maxima parte in Epistola quæ scribitur ad Hebræos, Testamenti Veteris scripturas novorum temporum perfectione dilucidat.

Postquam ergo se milites Christi divina lectione compleverint, et frequenti meditatione firmati, cognoscere cœperint loca librorum opportune notata; tunc vias operis instituti quispiam fortasse non inaniter transibit: ubi quæ legenda sunt his duobus libris aptissime suis locis et breviter indicantur; eoque provenit, ut studiosi cognoscant a quibus Latinis expositoribus singula quæque declarata sint. Quod si atiq id in eisdem negligenter dictum reperit, tunc, quibus illa lingua nota est, a Græcis explanatoribus, quæ sunt salubriter tractata, perquirat; quatenus in schola Christi negligentia tepore sublato, vitalis agnitio flammis in mentibus inpiratur.

Ferunt itaque Scripturas divinas Veteris Novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Græco sermone declarasse Clementem Alexandrinum cognomento Stromateum, et Cyrillum ejusdem civitatis

A episcopum, et Joannem Chrysostomum, Gregorium et Basilium, nec non et alios studiosissimos viros, quos Græcia facunda [ed., Græca facundia] celebrat. Sed nos potius Latinos scriptores, Domino juvante, sectemur; ut quoniam Italici scribimus, Romanos quoque expositores commodissime indicasse videamur. Dulcius enim ab unoquoque suscipitur, quod patrio sermone narratur. Unde fieri potest ut per magistros agatur antiquos, quod impleri non potuit per novellos.

Quapropter tractatores vobis doctissimos indicasse sufficiet, quando ad tales remisisse competens pleritudo probatur esse doctrinæ. Nam et vobis quoque erit præstantius præsumpta novitate non imbui, sed priscorum fonte antiari. Illic consequitur, ut oculus B edoceam [ms., otiose doceam], et sine culpabili præsumptione vos instruam. Quod genus doctrinæ et nobis arbitrator esse proficuum, sic alios imbui, ut insidias calumniantium commodissime declinasse videamur. Habetis igitur in primo volumine antiqui sæculi magistros præsentis semperque paratissimos, qui non vos doceant tam suis linguis quam vestris potius oculis. Moderamini ergo, studiosi fratres, sapienter desideria vestra, per ordinem quæ sunt legenda discentes, imitantes scilicet eos qui corpoream desiderant habere sospitatem. Nam qui sanari volunt a medicis, quærunt quas escas primum, quas secunda refectione percipiant: ne tenuissimas res debilius membrorum oneret potius quam reficiat confusa veracitas. In secundo vero libro de Artibus ac disciplinis liberalium litterarum pauca libanda sunt: ubi tamen minore periculo delinquitur, si quid salva fide stabilitate peccetur. Quicquid autem in Scripturis divinis de talibus rebus inventum fuerit, præcedenti notitia melius probatur intelligi. Constat enim quasi in origine spiritalis sapientiæ rerum istarum indicia fuisse seminata, quæ postea doctores sæcularium litterarum ad suas regulas prudentissime transtulerant, quod apto loco in expositione psalterii fortasse probavimus.

Quapropter Domino supplicantes, a quo venit omne quod expedit, legite (precor) assidue, recurratis diligenter. Mater est enim intelligentiæ frequens et intenta meditatio. Nec me præsertim eloquentissimum Cassianum in quinto Collationum dixisse volumine, D quemdam senem et simplicem de obscurissimo loco Scripturæ divinæ fuisse requisitum, eumque oratione creberrima superiori lumine cognovisse; ut quod ante per humanos magistros non didicerat, subito divina inspiratione completus, quærentibus res difficillimas explanasset. Simile est et illud sancti Augustini dictum quod in libris de Doctrina Christiana commemorat (*In præfatione*), quemdam famulum barbarum litteris imperitum, orationibus crebris ita sibi traditum codicem subito legisse, quasi in schola fuerit longis meditationibus eruditus. De qua re sic ipse subsequens dicit: Licet hæc fuerint stupenda miracula, et omnia possibilis credentibus (*Marc. ix, 23*) approbentur, non nos tamen debere talia frequenter expectare, sed in usu communis doctrinæ satius per-

manere : ne cum illa quæ sunt supra nos audacter exquirimus, culpam tentationis contra præceptum Domini potius incurrere videamur, dicentis in Deuteronomio : *Non tentabis Dominum Deum tuum (Deut. vi, 16)*. Et iterum in Evangelio ait : *Generatio mala et adultera signum querit (Matth. xii, 39)*, etc. Quapropter oremus ut nobis aperiantur illa quæ clausa sunt, et ab studio legendi nullatenus abscedamus. Nam et David cum esset in lege Domini jugiter occupatus, tamen clamabat ad Dominum dicens : *Da mihi intellectum, ut discam mandata tua (Psal. cxviii, 73)*. Tale est enim hujus rei suavissimum donum, ut quanto plus accipitur, tanto amplius expetatur.

Sed quamvis omnis Scriptura divina superna luce resplendeat, et in ea virtus Spiritus sancti evidenter irradiet, in Psalterio tamen, et Prophetis, et Epistolis apostolorum studium maximum laboris impendi, quoniam mihi visi sunt profundiores abyssos commovere, et quasi arcem totius Scripturæ divinæ atque altitudinem gloriosissimam continere. Quos ego eunctos novem codices auctoritatis divinæ (ut senex potui) sub collatione priscorum codicum, amicis ante me legentibus, sedula lectione transivi. Ubi me multum laborasse, Domino adjuvante, profiteor; quatenus nec eloquentiæ modificatæ [ed., eloquio modificato] deessent, nec libros sacros temeraria præsumptione lacerarem.

Illud quoque credimus commonendum, sanctum Hieronymum simplicium fratrum consideratione perlectum, in Prophetarum præfatione dixisse, propter eos qui distinctiones non didicerant apud magistros secularium litterarum, colis et commatibus translationem suam, sicut hodie legitur, distinxisse. Quod nos quoque tanti viri auctoritate commotum [ed., commoti], sequendum esse judicavimus, ut cætera distinctionibus ordinentur [ms., ornentur]. Ista vero sufficiant simplicissimæ lectioni, quæ supradictus vir, sicut dictum est, ad vicem distinctionum colis et commatibus ordinavit, ne supra iudicium tanti viri vituperabili præsumptione venisse videamur.

Reliquos vero codices qui non sunt tali distinctione signati, notariis, diligenti tamen cura sollicitis, relegendos atque emendandos reliqui. Qui etsi non potuerint in totum orthographiæ minutias custodire, emendationem tamen codicum antiquorum (ut opinor) adimplere modis omnibus festinabant. Habent enim scientiam 539 notarum suarum, quæ ex maxima parte hanc peritiam tangere atque admonere nocentur. Sed ut error inolitus aliquatenus de medio tolleretur, factum est ut in sequenti libro de orthographiæ regulis perstrictim pro captu ingenii nonnulla poneremus : ne præcipitanter emendantium impolita præsumptio posteris carpenda traderetur. Paravi quoque, quantum potui, priscos orthographos invenire, per quos etsi non omnino correcti, tamen ex maxima parte meliorati esse videantur. Orthographia siquidem apud Græcos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub

ardua difficultate relicta monstratur; vade etiam modo studium magnum lectoris inquirat. Instituti operis ordine celebrato, nunc tempus est ut veniamus ad religiosæ doctrinæ saluberrimum decus, devotarum lumen animarum, cœlestis donum, et gaudium sine fine mansurum. Quod, ut ego arbitror, duobus libris qui sequuntur, est breviter intimatum.

CAPUT PRIMUM.

De Octateucho.

Primus Scripturarum divinarum codex est Octateuchus, qui initium illuminationis nostræ historice relatione fecit a Genesi. Hujus principia sanctus Basilius Atficus sermone lucidavit, quem Eustabius, vir disertissimus, ita transtulit in Latinum, et ingenium doctissimi viri faciendi suæ viribus æquiparasse videatur. Qui usque ad hominis conditionem novem libros tetendit : ubi et cœli et terræ naturam, aeris et aquarum vel creaturarum pene omnium qualitates aperuit; ut quod in auctoritate brevitatis studio præmissum est, tractatum latius, minutissime atque clarissime disceret. Nam et Pater Augustinus contra Manichæos duobus libris disputans, ita textum Genesis diligenter exposuit, ut pene nihil relinquere probaretur ambiguum. Unde contigit ut volens præstaret nobis hæresis confutata, quatenus dum illa fortiter vincitur, catholici diligentius instruantur. Quos libros in codice supradicti Basillii, ut opinor, forsitan competenter adiunximus, ut textus prædictæ Genesis lucidius legentibus panderetur.

Deinde sanctus Ambrosius, ut est planus atque suavissimus doctor, exinde sex libros eloquentiæ suæ more confecit, quos Hexæmeron appellavit. De eisdem principiis sanctus quoque Augustinus disertus atque cautissimus disputator duodecim volumina conscripsit, quæ doctrinarum pene omnium decore vestivit, hæcque vocavit De Genesi ad litteram. Qui quamvis de eadem re tractaverit de qua beatus Basilius et sanctus Ambrosius celeberrima laude fuiserunt, tamen quod post disertos viros difficile contingere solet, opus suum longe in altam summam, Domino largiente, perduxit. Scripsit etiam contra Faustum Manichæum triginta tres libros, ubi et ejus nequissimam pravitatem manifesta ratione convicit, et de libro Genesis iterum mirabiliter disputavit. Pari quoque modo duos libros vir prædictus effecit, quibus titulum posuit, Contra inimicum legis et Prophetarum, ubi simili modo multa de legis divinæ questionibus enodavit. Contra quos ita fervore pietatis incanduit, ut diligentius atque vivacius adversus eos dixerit, quam contra hæreses alias disputavit. In libris quoque Confessionum posterioribus tribus voluminibus de Genesis explanatione disseruit, confessus altitudinem rei quam toties repetita expositione tractavit. Quæstiones etiam quæ in voluminibus sacris ardua difficultate poterant operiri, libris septem necessaria nimis et syllogistica probatione declaravit : enisus magister optimus et vir acer ingenio, ut quod

ad salutem animarum constat esse concessum, nequaquam indiscussam mortifera negligentia linquetur.

Scriptis etiam de Modis locutionum septem alios mirabiles libros, ubi et schemata saecularium litterarum, et multas alias locutiones divinae Scripturae proprias, id est quas communis usus non haberet, expressit: considerans, ne compositionum novitate reperta, legentis animus nonnullis offensionibus angeretur [ms., urgeretur]. Simulque ut et illud ostenderet magister egregius, generales locutiones, hoc est schemata grammaticorum atque rhetorum exinde fuisse progressa, et aliquid tamen illis peculiariter esse derelictum, quod adhuc nemo doctorum saecularium prevaluit imitari. Dicitur enim et de septem diebus Genesis septem fecisse se menses, quos et sedula cura perquirimus, et invenire desideranter optamus.

Item sanctus Ambrosius de Patris Hieronimi septem libros edidit, qui multa loca Veteris Testamenti factis quaestionibus suaviter enodavit. Sanctus etiam Hieronymus uno volumine de libro Geneseos Hebraicas solvit quaestiones propositas, quas per utriusque Testamenti Scripturas divinas tanquam linea uno calamo deducta, pariter nitore descendunt. Haec a catholicis necessario perleguntur, quando tantis quaestionibus resolutis, textus planissimus relinquitur et clara luce vulgatur. Explanationes quoque Hebraeorum nomina et locorum, quae ad magis intelligentiam partem, in librorum veterum auctoritate sunt positae, uno volumine sua nobis in Latium interpretatione incidit. De Novo quoque Testamento fecit alterum librum, ubi quaestiones ad eandem legem pertinentes diligentissimus doctor enodavit.

Sanctus quoque Prosper sedula cura legendus est, quod tres libros totius auctoritatis divinae in centum quinquaginta tribus titulis comprehendit, ad instar piscium quos evangelica retia de huius saeculi tempestuosa profunditate traxerunt.

Item in Octateucho eloquentissima nimis homiliae sunt Origenis in codicibus tribus, quem multorum quidem Patrum sententia designat haeticum. Sanctus vero Hieronymus ejus aliqua opuscula sermone disertissimo transtulit in Latinum. Hunc licet tot Patrum impugnet auctoritas, praesentis tamen temporis et a Vigilio papa viro beatissimo denique constat esse damnatum. Theophilus autem Alexandriae Ecclesiae pontifex triginta quinque sensus ejus haereticae pravitate distortos, catholica veritate convicit. Nec non et Epiphanius Cyprius Salaminae Ecclesiae multa eum detestatione persequitur, cum dolore maximo dicta ipsius iniquissima calliditate perversa, pontificis auctoritate redarguens. Sed quemadmodum legi debeat, in epistola quam 540 scripsit ad Tranquillum sanctus Hieronymus (Epist. 76), probabiliter indicavit; et nec studiosos ab ejus necessaria lectione removeat, nec iterum incautos praecipiet ad ruinam.

Quem quidam non immerito more anethi habendam esse dixerunt, qui dum sacrarum condit pulmentaria litterarum, ipse tamen decoctus exsuccatusque projicitur. De quo conclusively dictum est: Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus. Et ideo caute sapienterque legendus est, ut sic inde succos saluberrimos assumamus, ne pariter ejus venena perfidiae, vitae nostrae contraria sorbeamus. Cui et illud convenienter aptari potest quod Virgilius, dum Eneidum legeret, a quodam quid faceret inquisitus, respondit: Aurum in stercore quaero. Quapropter in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire praevaleat, loca quae contra regulas Patrum dicta sunt, *αχριστων* repudiatione signavi; ut docere non praevaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicant eum esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes; sed [ed., quod] si adjutorio Domini adhibeatur cautela, nequeunt ejus nocere venosa.

Reliqui etiam vobis, praestante Domino, si legere volueritis, homilias praedicti Origenis, id est, in Genesi sexdecim, in Exodo duodecim, in Levitico sexdecim, in Numerorum triginta, in Deuteronomio sermones quatuor, in quibus est minuta nimis et subtilis expositio; in Jesu Nave triginta, in Judicum novem; in Ruth vero priscae explanationes nequaquam potui reperire. Novellas autem virum religiosissimum presbyterum Bellatorem condere persuasi, qui multa de praeconiis huius feminae altarumque subsequantium duobus libris copiosa laude celebravit. Quos libros expositionibus Origenis forsitan competenter adjunxi, ut explanatio totius codicis Octateuchi consummato termino clauderetur.

Sed ut textus memorati Octateuchi quodam nobis compendio punderetur, in principiis librorum de universa serie lectionis titulos eis credidimus imprimendos, a majoribus nostris ordine currente descriptos; ut lector utiliter admonitus, salubriter reddatur attentus, et facili unamquamque rem dum quaerit inveniat, quam sibi cogitavit breviter indicatam.

CAPUT II.

De libro Regum.

In secundo Regum codice, quoniam continui textus expositionem reperire non potui, quaedam frustra disertissimorum virorum, velut in uno quodam vestimento contextui, ut membraatim possit adunata collectione cognosci, quod sub uno corpore nequaquam potuit inveniri. Primi siquidem voluminis quatuor homilias Origenis inveni. De quo libro et iam beatus Augustinus ad Simplicianum episcopum Mediolanensem scribens, sex solvit propositas quaestiones. Quarum prima est de loco ubi ait: *Et insiluit Spiritus Domini malus in Saul (1 Reg. xvi, 10)*. Secunda vero quaestio est ejusdem libri, quomodo dictum sit: *Pernitet me quod constituerim regem Saul (1 Reg. xv, 11)*.

* Vide Severum Sulpicium, dialogo 1, cap. 5; et Vincentium Lirinensem in Commentario.

Tertius quoque, utramque spiritus immundus qui erat in A pythonis a potuisset agere ut Samuel a Saül videretur, et cum ipso verba misceret (*I Reg. xxviii*). Quarta est de secundo libro Regum, ubi ait: *Intrauit rex David, et sedit ante Dominum (II Reg. vii, 18)*. Quinta est de tertio libro Regum, quod ait Elias: *o Domine, testis hujus viduus cum qua ego habito apud ipsam, et tu male fecisti, occidens filium ejus (III Reg. xvii, 20)*. Sexta est in eodem libro de spirita mendacii, per quem deceptus est Achab rex (*III Reg. xxii*). Invenimus etiam in secundo libro ejusdem sancti Augustini sermonem unum de Absalom, qui patrem suum David ob regni cupiditatem decrevit extinguere. Reperi etiam de eodem codice beati Augustini tres epinatissimas questiones. Quarum prima ante omnes est de primo libro Regum, ubi David Goliath cepugnavit (*I Reg. xvii*). Secunda est tertii libri Regum de Elia et vidua Sareptana (*III Reg. xvii*). Tertia est de quarto libro Regum, ubi Elizeus fontem mortiferum benedixit (*IV Reg. ii*).

Nam et beatus Hieronymus ad Abundantium scribens, obcuratissimas tres alias exposuit questiones. Quarum prima est, cur David, qui ad expugnandum Saül cum Achis Allaphylorem rege ultroniens veniebat, hominem qui ejusdem Saulis mortem postea nuntiavit, occiderit (*I Reg. i*). Secunda est, cur David mortuus precepit filio suo Salomoni magistrum militie sue Joab interficere (*III Reg. ii*). Tertia vero questio est de Somei, qui fugienti David intolerabiles maledictionum injurias, missis etiam lapidibus irrogavit (*II Reg. xvi*). In secundo quoque volumine codicis ejusdem, Origenis unam reperi nihilominus hominiam. In tertio igitur libro antefati codicis sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus sermonem fecit de judicio Salomonis. De quo loco sanctus quoque Hieronymus dulcissima, sicut solet, explanatione disseruit. Unde etiam et sanctum Augustinum disertissimum comperimus edidisse sermonem; ut miraculum tale relatum dignis constaret auctoribus.

De quo libro etiam memoratur sanctus Hieronymus ad Vitalem scripsit episcopum (*Epist. 132*); quomodo Salomon et Achaz, cum essent in undecimis annorum curriculis constituti, filios genuisse dicantur, quod natura minime probatur habere communis. Nam et sanctus Augustinus in libro Civitatis Dei decimo septimo, titulo quarto, dum inter alia de Regum temporibus facundissimus disputator eloquitur, canticum Annæ dilucidavit ex ordine. In Paralipomenon autem libro secundo unam tantum hominiam prolixam Origenis invenit. Quæ tamen omnia in unius codicis corpore congregavi; ut in vicem commentariorum ad libros ipsos pertinentia (Domino præstante) relegatis. Cui codici etiam puros quaterniones adunxi; ut quod de præfato opere adhuc repertum fuerit, prædictis expositionibus aggregetur. In memoratis autem Pa-

ralipomenon libris duobus (quorum a Patribus magna prædicatur utilitas, qui rerum gestarum notitiam breviter quidem, sed plenissime continere noscuntur) quoniam titulos antiquos non reperi, novos ad præcedentium similitudinem locis singulis, ut aestimo, consequenter impressi; ut qualicumque obsequio sermonis, devotionis nostræ qualitas potuisset agnosci.

541 CAPUT III.

De Prophetis.

Ex omni igitur Prophetarum codice tertio sanctus Hieronymus primum adnotationes faciens, propter tirones et parvulos competenter eos et breviter explanavit; quos vobis in adnotato nuper codice, Domino præstante, dereliqui. In quo Hieronymum formulæ ex ipsis adnotationibus forsitan competenter appositæ sunt; quatenus vinea Domini cælesti uberitate completa, suavissimos fructus intulisse videatur. Maturis autem et aliqua jam meditatione valentibus, supradictus vir alias copiosas atque plenissimas expositiones, Christo Domino largiente, profudit. Qui Prophetarum abstrusos ac latebrosos sermones, modo per varietates translationum, modo resolutis ænigmatum nodis, ita facit intelligi, ut magnum arcanum cælestis Regis humanis sensibus pius doctor aperiat. Nam Isaiam, qui aperte referendo Christi Ecclesiæque mysteria, non tam propheta quam evangelista dicendus est, decem et octo libris mirabiliter supradictus sanctus Hieronymus explanavit.

Jeremiam vero, qui civitatis suæ ruinas quadruplici flevit alphabeto, quadraginta quinque homiliis Attico sermone Origenes exposuit. Ex quibus quatuordecim a translatis inveni, vobisque dereliqui. Quem etiam sanctus Hieronymus viginti libris commentatus esse monstratur: ex quibus sex tantum nos potuimus invenire; residuos vero adhuc, Domino juvante, perquirimus. Ezechielem vero (cujus in Hebræo sermo nec omnino dictus, nec admodum rusticus est) quatuordecim libris sanctus Hieronymus explanavit. Itemque Daniel (licet apud Hebræos nequaquam prophetico choro recipitur, sed inter eos annumeratur qui Hagiographa conscripserunt) tribus libris a supra memorato sancto Hieronymo noscitur explanatus. Residuos vero duodecim prophetas, quos vulgus [*ed.*, sermo vulgaris] propter brevitatem librorum suorum minores appellat, viginti libris supradictus sanctus Hieronymus commentatus esse dignoscitur: id est, Osee libris tribus, Abdiam libro uno, Amos libris tribus, Joel libro uno, Jonam libro uno, Nahum libro uno, Habacuc libris duobus, Sophoniam libro uno, Aggæum libro uno, Zachariam libris tribus, Michæam libris duobus, Malachiam libro uno. De quibus ut nihil relinquere ambiguum, nomina quoque eorum quemadmodum Latina lingua

* Interpres harum 14 homiliarum erat S. Hieronymus, ut ipse testatur in præf. Comm. in Ezechielem, et in lib. de Script. eccles. Exstant illæ homiliae in operibus S. Hieronymi. Corderius sub nomine Cyrilli Alexand. edidit 19 homiliae in Jeremiam

Græco-Latinas, quæ sunt Origenis. Inter eas referuntur 12, quæ translatae fuerunt a S. Hieronymo. Eas restituit Origeni V. C. D. Hueticus in sua edit. Græc. Lat. operum Origenis.

intelligi debeant, etymologiis propriis pulcherrime A
decore patefecit.

Sic nobis ager dominicus quasi quibusdam laboriosis mercenariis exaratus, et coelesti rore completus, spiritales fructus, Domino largiente, concessit. Dicitur etiam et sanctus Ambrosius Prophetarum commentaria eloquii soliti dulcedine confecisse, quæ tamen adhuc nullatenus potui reperire, quæ vobis magno studio quærenda derelinquo, ut expositio multiplicata peritorum copiosam vobis doctrinam et animæ felicissimam conferat sospitatem.

CAPUT IV.

De Psalterio.

Sequitur Psalterium codex quartus, qui nobis primus est in commentariorum [*msc.* commemoratorum] labore, sed bis binum locum tenet in ordine. Hunc in quibusdam psalmis beatus Hilarius, beatus Ambrosius et beatus Hieronymus, in omnibus tamen beatus Augustinus studiose nimis latiusque tractavit. Ex quibus jam duas decadas, Domino præstante, collegi: a quo (ut fieri solet) mutuans lumen de lumine, aliqua de ipso, Domino largiente, conscripsi; ut illud in me dictum Mantuani vatis veraciter impleretur: *Et argutos inter strepers anser olores*. Ubi nullam causam digressiva [*ed.*, digressi a sua] relatione miscuimus, sed in vicem adnotationum breviter de singulis locis diximus, quod textus ipsius qualitas expetebat. Quem post tales viros fortasse, si aliquis dignatus fuerit relegere, cognoscat (sicut et alii Patres sententia indubitata dixerunt) de Scripturis divinis emanasse, quod doctores sæcularium litterarum ad sua studia postea transtulerunt. Quæ nos, ut se locus attulit, Domino juvante, quantum valuimus, ni fallor, ostendimus.

Legendus est etiam libellus Athanasii Alexandrinæ civitatis episcopi, quem Marcellino post ægrotudinem in locum refectionis dulcissimæ destinavit, qui inscribitur: De libro Psalmorum; ubi diversa commoneus, virtutem operis ipsius minutissima discussione patefecit, diversos hominum casus cum suis remediis suaviter introducens. Psalterium est enim quædam coelestis sphaera, stellis densa micantibus, et (ut ita dixerim) quidam pavo pulcherrimus, qui velut oculorum orbibus et colorum multiplici et decora varietate depingitur; paradisi quin etiam animarum, poma continens innumera, quibus suaviter mens humana saginata pinguescat. Quod tamen Psalmorum corpus universum, et in tribus codicibus per quinquagenos psalmos judicavimus conscribendum, ut jubilæi anni quantitas triplicata sanctæ Trinitatis votiva nobis remissionis beneficia renuntiaret; et quoniam unus codex onerosus quibusdam fratribus poterat inveniri, tali distributione completa, spem pretiosæ salutis acciperent, et multi compendia lectionis (præstante Domino) salubriter invenirent. Habeat ergo bibliotheca vestra unum ex his codicem, ad quem recurratis, si vos mendositas fortassis of-

fenderit, fratrum vero curiositas partibus se expleat distributis.

CAPUT V.

De Salomone.

Quintus codex est Salomonis, cujus primum librum, qui appellatur Proverbia, quadrifaria reperi divisione partitum: de quibus partibus in prologo ejusdem voluminis æstimavi aliqua commoneenda, ut ejus intentio prædictis complexionibus breviter innotescat. In quo libro Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphania in Latinum sermonem diligentissimo, Domino juvante, translatus est. Quem Didymum, **542** quanvis carne cæcæ, merito beatus Antonius Pater monachorum prophetae lumine vocavit Videntem, quando perspicuo corde conspexit, quod corporeis oculis non valet intueri. Mirum est eum dicere quantis disciplinis atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos apices quoque litterarum privatus carnali lumine nequibat inspicere. Quod mihi pene impossibile, fateor, videbatur esse, cum legerem, nisi de partibus Antioe quemdam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic creatum esse narrabat, ut sinistrum ejus oculum fuisse excavatum orbis profundissimus indicaret; dexter vero globus vitreo colore confusus, sine videndi gratia infructuosus nisibusolvebatur. Hic tantos auctores, tantos libros in memoriæ suæ bibliotheca condiderat, ut legentes probabiliter admoneret, in qua parte codicis quod prædixerat invenirent. Disciplinas omnes et animo retinebat, et expositione planissima lucidabat. Commovit etiam tabernaculum templumque Domini ad iæstas cæli fuisse formatum; quæ depicta subtiliter lineamentis propriis in pandecte Latino corporis grandioris competenter aptavi. De veste quoque sacerdotali purissima Domini sacramenta texebat, asserens nihil otiose positum, quod non alicujus rei pulcherrimam portaret imaginem. Hoc etiam Josephum, Origenem et Hieronymum commemorasse in suis opusculis asserbat. Quid plura? Fecit credi de Didymo, quem suo præsentabat officio [*ed.*, exemplo]: cujus etiam instructione communitus, multos codices antiquos reperi, qui apud me habebantur incogniti. Quem tamen adhuc Novatianæ pravitate errore detentum, misericordia Domini suffragante, recisæ fidei credimus illuminatione complendum; ut quem Scripturas suas animo fecit discere, jubeat catholicæ fidei integritate pollere.

Secundus vero liber Salomonis, qui appellatur Ecclesiastes, a beato Hieronymo potenter expositus est, quem Latino sermone nuncupat Concionatorem, quod loquatur ad populum, et sermo ejus non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur. Ecclesiastes autem noster est Dominus Christus, qui medio pariete destructo, inimicitias carnis evacuans, *fecit utraque unum (Ephes. II, 14)*. Hic super omnia sequenda dicitur jussa divina, cuncta mundi istius vanitatem vanitatum esse commemorans. De

quo libro et Victorius ex oratore episcopus nonnulla disseruit. In Cantico canticorum duabus homiliis expositionem Origenis idem sanctus Hieronymus Latine linguam multipliciter egregius, sua nobis, ut conuenit, probabili translatione prospexit. Quos item Rufinus interpres eloquentissimus, adiectis quibusdam locis usque ad illud præceptum, quod ait: *Capite nobis vulpes puillas exterminantes vineas* (Cant. II, 15), tribus libris latius explanavit. Post quos Epiphanius antistes Cyprius totum librum Græco sermone uno volumine sub breuitate complexus est. Hunc nos, ut alios, in Latinam linguam per amicorum nostrorum virum disertissimum Epiphanium fecimus, Domino iuuante, transferri. Quapropter prædicti libri diligentissimos expositores sub uno codice comprehendere; ut simul omnes legentibus offerantur, qui tractatores unius voluminis exstiterunt. Unde etiam et sanctus Ambrosius in libro tertio Patriarcharum, ubi de persona Isaac loquitur, multa salubriter luculenterque disseruit. Sæpe dictus autem Pater Hieronymus asserit Sapientie librum, non a Salomone (ut usus habet), sed a Philone doctissimo quodam Judæo fuisse conscriptum, quem pseudographum prænotavit, propterea quod usurpationem nominis portat alterius. Cujus voluminis expositionem presbyter Bellator octo libris se assumpsisse testatus est, quem cum aliis opusculis ejus pariter sustinemus. De quo et Pater Augustinus et sanctus Ambrosius homiliarum nomine nonnulla dixerunt. Dicitio nimis suavissima et vera nominis dignitate resplendens. Ecclesiasticum vero librum prædictus Hieronymus Jesu filii Sirach esse commemorat, qui Congregator potest Latino sermone vocitari. Sed inter Ecclesiasticam et Ecclesiasticum istam Patres posuere distantiam, quod Ecclesiastes ad Christum Dominum solummodo debet referri; Ecclesiasticus vero cuiunque justo prædicatori potest absolute congruere, qui Ecclesiam Domini sanctissimis solet monitis congregare. Quod librum utique præsentem fecisse manifestum est, quem propter excellentiam virtutum suarum *πανάρετος* appellat (Tom. I, præfat. 115), id est virtutum omnium capacem. Cujus tanta claritas tantaque Latinitas est, ut sibi textus ipse commenta sint. Atque utinam quam cito mente capitur, tam facile actuum qualitate reddatur. Quibus libris, juuante Domino, capitula insignire curavimus, ne in tam necessaria lectione (ut sæpe dictum est) confusa tironis novitas linqweretur.

CAPUT VI.

De Hagiographis.

Sequitur Hagiographorum codex sextus, habens libros octo, qui in capite suo continet Job præclarum patientie gloriosumque documentum. Quem labore beati Hieronymi Latina lingua, sicut et alia multa

* Vel potius Philo ordinatus episcopus urbis Carpathi in insula Cypro a S. Epiphanio Salaminæ antistite, ut in ipsiusmet sancti Vita legitur. Vidi hujusce commentarii textum Græcum in manibus V. G. Ew.

cautissime translatum expositumque promeruit: cujus explanationibus actum est, ut, sicut Dominus de ipso testari dignatus est, inculpabiliter cuncta locutus sui se doceatur. Quanta enim liber ille continet suavia sacramenta verborum, sicut beatus Hieronymus dicit in epistola quam dirigit ad Paulinum (Epist. 103, circa medium)? Prosa incipit, versu labitur, pedestri sermone finitur, omnesque leges dialecticæ propositione, assumptione, confirmatione, conclusione determinat. Quod si ita est, nec aliter esse potest quam quod tanti viri celebrat auctoritas, ubi sunt qui dicunt artem dialecticam a Scripturis sanctissimis non cœpisse? Singula in eo verba plena sunt ænigmatibus, propositionibus et questionibus sacris; et (ut de cæteris sileam) resurrectionem carnis sic prophetat, ut nullus de ea vel manifestius, vel cautius aliquid scripsisse videatur. Sic enim ait: *Scio quod Redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum; et rursus circumdabo pelle mea, et in carne mea videbo Deum Salvatorem meum: quem visurus sum ego 543 ipse, et oculi mei conspiciuntur sunt, et non alius; reposita est hæc spes mea in sinu meo* (Job. xix, 25). Sanctus quoque Augustinus in eodem libro adnotationes faciens, eum solita curiositate tractavit. Quidam etiam est anonymus, ex cujus stylo beatum esse suspicamur Hilarium, qui commenta libri ipsius conscripsit in ordinem. Quæ si legatis attente, poterunt vos diligenter instruere. Magnus plane liber Job, et in solamen humani generis utilitatemque conscriptus, quando sanctus vir tanta et talia pertulisse monstratus est, ut levia sibi unusquisque peccator faciat, quæcunque se sustinere cognoscit.

Tobiæ autem in libris quinque, Esther in libris sex, Judith in libris septem, et Machabæorum in libris decem, expositio in Latinum sermonem prædicti Bellatoris presbyteri, ut prævalet, labore collecta est. Quorum tamen librorum titulos sub breuitate collegi, quando instructionis non minimum creditur esse compendium res suas latissime paucis sermonibus indicare. His enim remediis lectoris animus introductus saluberrimam Scripturarum seriem provocatus excurrit. Sed eos, licet historici sint, et planissima relatione fundantur, tamen propter virtutes excellentissimas morum conscriptos esse cognoscite; ut patientiam, ut spem, ut charitatem, ut etiam in feminis fortitudinem, ut pro Deo contemptam præsentis sæculi vitam, vel cætera quæ illic virtutum genera, Domino præstante, floruerunt, nostris animis competenter infunderent.

In Esdræ vero libris duobus Græco sermone singulas homilias expositas Origenis inveni, quæ ejusdem religiosi viri Bellatoris labore translatae sunt. Nam et sanctus Ambrosius in libro Patriarcharum, ubi de persona Joseph [æd., Esdræ] ipse loquitur,

Bigot cum translatione Latina, cujus hic meminit Cassiodorus. At neutrum hactenus prelo commissurus est.

secundum fibrum Machabæorum exempli causa commemorat: cujus maximam partem, ad demonstrandam tolerantiam, eloquentiæ suæ dulcissimo liquore patefecit. Libri vero Machabæorum a supradicto amico nostro Bellatore sedula expositione, Domino juvante, confecti sunt: ne tam magna lectio inexplanata forsitan linqueretur, quæ nobis tot virutum exempla declaravit.

CAPUT VII.

De Evangeliiis.

Septimus igitur codex Scripturæ divinæ, qui est Novi Testamenti primus, nobisque dedit adorabile principium ac vitale remedium, quatuor evangelistarum superna luce resplendet. Quorum omnium propria discutiens sanctus Hieronymus diligenti cura disseruit; quæ in uno volumine comprehendi, ne legentis in entlo divinis codicibus tardaretur [ed., traheretur]. Mattheum beatus Hieronymus iterum his binis libris exposuit, quem etiam sanctus Hilarius in uno volumine declaravit: de quo et Victorinus ex oratore episcopus nonnulla disseruit. Lucam sanctus Ambrosius mirabiliter explanavit. Joannem beatus Augustinus copiosa et insigni expositione lucidavit; qui etiam de Concordia evangelistarum quatuor libros subtilissima nimis et necessaria disputatione complexus est. Eusebius quoque Cæsariensis Canonæ evangelicos compendiosa brevitate collegit; ut in quibus locis communia dicunt, in quibus propria tangunt, verissima distinctione monstraret: ubi quanta est plenitudo fidei, tanta floret et diversorum tractantium doctrina mirabilis.

CAPUT VIII.

De Epistolis apostolorum.

Octavus codex canonicas Epistolas continet apostolorum. Sed in Epistolis tredecim sancti Pauli adnotationes inscriptas in ipso initio meæ lectionis inveni, quæ in canctorum manibus ita celebres habebantur, ut eas a sancto Gelasio papa urbis Romæ doctissimi viri studio dicerent fuisse conscriptas. Quod solent facere ^a qui res vitiosas cupiunt gloriosi nominis auctoritate defendere; sed nobis ex præcedentibus lectionibus diligenti retractatione paterunt subtilissimas quidem esse ac brevissimas dictiones, sed Pelagiani erroris venena illic esse seminata. Et ut procul a vobis steret error hæreticus, Epistolam ad Romanos qua potui curiositate purgavi, reliquas in chartaceo codice conscriptas vobis emendandas reliqui. Quod facile subiacebit, quando præcedenti exemplo audacior redditur sequentis imitatio. Sed inter has sollicitudines graviter æstuatus, quendam anonymum codicem subnotatum divina reperi provisione collatum, qui tredecim Epistolas sancti Pauli non ignobili adnotatione tractavit. Illic diligenter excussus [ms. excursus], secundum vobis

^a Solent tergiversatores, ut fallant, sub nomine clari alicujus viri epistolam fingere, ut auctoritas nominis possit commendare, quod per seipsum reci-

A ac securum genus commentorum, Domino largiente, præstabit.

Ad Hebræos vero Epistolam, quam sanctus Joannes Constantinopolitanus episcopus triginta quatuor hominibus Attico sermone tractavit, Mutianum virum disertissimum transferre fecimus in Latinum, ne Epistolæ ordo continuo indecero termino subito rumperetur. In Epistolis autem canonicis Cæmensis Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, id est, in Epistola sancti Petri prima, sancti Joannis prima et secunda, et Jacobi quædam Attico sermone declaravit. Ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est; quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis, perificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. B Sanctus quoque Augustinus Epistolam Jacobi apostoli solita diligentiae suæ curiositate tractavit, quam vobis in membranaceo codice scriptam reliqui. Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphanio viro disertissimo, Divinitate juvante, translatus est. In Epistola vero prima beati Joannis sanctus Augustinus decem sermonibus multa et mirabiliter de charitate disseruit.

Tertium vero codicem reperi Epistolarum sancti Pauli, qui a nonnullis beati Hieronymi adnotationes brevissimas dicitur continere, quem vobis pariter, Christo largiente, dereliqui. Post hæc vero tria paria quæ diximus, commentorum, Petrus abbas Tripolitaneæ provincie, sancti Pauli 544 Epistolas, exemplis opusculorum beati Augustini, subnotasse narratur; ut per os alienum sui cordis declararet arcanum: quæ ita locis singulis competenter aptavit, ut hoc magis studio beati Augustini credas esse perfectum. Mirum est enim sic alterum ex altero dilucidasse; ut nulla verborum suorum adjectione permixta, desiderium cordis proprii complere videatur, qui vobis inter alios codices, divina gratia suffragante, de Africana parte mittendus est. Sic totus ordo Epistolarum canonicarum tam sancti Pauli quam diversorum apostolorum Domini favore completus est. Dicitur etiam et beatum Ambrosium subnotatum codicem Epistolarum omnium sancti Pauli reliquisse suavissima expositione completum; quæ tamen adhuc invenire non potui, sed diligenti cura perquiro.

Dictæ sunt igitur adnotationes Epistolarum a nonnullis breviter comprehensæ. Nunc per ordinem dicamus (sicut et in Prophetis factum est) qui eas latius exponere maluerunt; ut illud datum inchoantibus, hoc reservatum videatur esse perfectis. Sancti Pauli prima omnium et admirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Græco sermone declaravit; quos tamen supradictus

pi non potest, ut ait D. Ambrosius in epist. ad Theosalonic. II, cap. II.

Rufinus in decem libros religens, adhuc copiose A transtulit in Latinum. Sanctus vero Augustinus ipsam Epistolam melioverat exponendam, in cujus tantum salutatione unum librum se profudisse commemorat, et (ut verbis ejus utar) operis ipsius magnitudine ac labore deterritus, in alia faciliora deflexus est. Qui etiam scribens ad Simplicianum episcopum Mediolanensem, sublimes et exquisitas de eadem epistola tractavit aliquas quaestiones, quas nos praedicto codici judicavimus inserendas, ne dum expositio divisa queritur, legentis intentio noxie differatur.

Ad Galatas autem idem sanctus Augustinus latius explanavit, de qua et sanctus Hieronymus tribus libris expositionem tetendit. Item Pater Hieronymus tribus libris Epistolam ad Ephesios diligenter aperuit. Ad Titum quoque expositionem uno volumine comprehendit. Ad Philemonem etiam uno libro perfecit. Residuas vero Epistolas sancti Pauli, id est, ad Corinthios duas, ad Thessalonicenses duas, ad Colossenses unam, ad Timotheum duas, sanctus Hieronymus dicitur explanasse. Unde multa pars scientiae tribuitur, cum provenient ignorantibus nosse quod quaerant. Quas tamen continuo de diversis partibus, ubi direximus inquirendas, suscepturos nos esse Domini miseratione confidimus; et ideo studiosae suscinere debemus, quod nobis transmittendum esse cognovimus. Eoque fiat, ut si cuicumque vestrum, antequam veniant, aliquid eorum fortassis occurrerit, studeat diligenti cura transcribere et praedictis expositoribus aggregare; quatenus, juvante Domino et labore vestro, monasterii bibliotheca proficiat, quibus tanta noscuntur esse praeparata. Quod si forsitan senectus nostra, priusquam haec compleantur, jussione Domini cum remissione peccatorum (sicut vos orare deprecor) votivo sine transierit, ad vos (ut credere dignum est) quandoque res sperata perveniet. Commemoratas tamen Epistolas a Joanne Chrysostomo expositas Attico sermone, in suprascripto octavo armario dereliqui, ubi sunt Graeci codices congregati; ut si Latina non potuerint latiora commenta procurari, de istis subinde transferatur, quod plenissimam poterit praestare notitiam; quatenus in omnibus septuaginta uno libris canonicis, sicut a sancto Patre Augustino noscitur comprehensum (*Lib. II de Doctrina Christiana, cap. 8*), antiquorum expositiones, Domino largiente, velut spiritualia poma Paradisi sumenda vestris epulis offerantur.

Quod si in his quae dicta sunt aliqua fortasse loca dubia sint relicta, nec explanatione planissima (ms. plenissima) satisfacere potuerint, nequaquam vobis modernos expositores interdico. Certe tamen quaerendos esse catholicos, quoniam accessu temporum multis noviter gratia Divinitatis infunditur, quae forsitan praecis doctoribus celata monstratur.

CAPUT IX.

De Actibus apostolorum et Apocalypsi.

Nonus igitur codex Actus apostolorum et Apocalypsin noscitur continere: quoniam et haec quoque Apocalypsis, id est revelatio, probatur Joannis apostoli. Sed in Actibus apostolorum sancti Joannis episcopi Constantinopolitani in Graeco sermone commenta reperimus, quae amici nostri in duobus codicibus quinquaginta quinque homiliis, juvante Domino, transtulerunt. Apocalypsis vero, quae studiosae legentium animos ad supernam contemplationem deducit, et facit mente cernere quod angeli videendo beati sunt, sancti Hieronymi expositione conspicua est: de quo libro et Victorinus saepe dictus episcopus diffuse illima quaedam loca breviter tractavit. Vigilius quoque Afer antistes de mille annorum intelligentia quae in praedicta Apocalypsi continetur, unde magna quaestio nonnullis oboritur, plenissima et diligenti narratione disseruit. Ticonius etiam Donatista in eodem volumine quaedam non respuenda subjunxit, quaedam vero venenosi dogmatis sui faculenta permiscuit. Cui tantum in bonis dicitis *χρησιμων*, in malis *αχρηστον*, quantum transiens valui reperire (ut arbitror) competenter affixi. Quod et vobis similiter in suspectis expositoribus facere suademus, ne lectoris animus fortasse turbetur nefandi dogmatis permixtione confusus.

De quo volumine sanctus quoque Augustinus in libris Civitatis Dei plura praestantius et diligenter aperuit. Nostris quoque temporibus Apocalypsis praedicta beati episcopi Primasii antistitis Africani studio minute ac diligenter quinque libris exposita est: quibus etiam liber unus, Quid faciat haeticum, cautissima disputatione subjunctus est; quae in templo Domini sacrata donaria sanctis altaribus offerantur. Sed quoniam diximus expositores quantos vel invenire praecis potuimus, vel nuper per amicos nostros de Graeca lingua transferri, vel nova cudi fecimus: nunc de sex modis intelligentiae aliquid disseramus, ut saepius illuc redeantes, pestiferos vitemus errores.

545 CAPUT X.

De sex modis intelligentiae.

Primum est post hujus operis instituta, ut ad introductores Scripturae divinae, quos postea referemus [ms. reperimus], sollicita mente redeamus, id est, Ticonium Donatistam, sanctum Augustinum de Doctrina Christiana, Hadrianum, Eucherium et Junilium, quos sedula curiositate collegi; ut quibus erat similis intentio, in uno corpore adunati codices clauderentur. Qui modos elocutionum explanationis causa formantes, per exemplorum diversas similitudines intelligi faciunt, quae prius clausa manserunt.

Quod si ab introductoribus fortasse aliqua praetermissa sunt, tunc librorum expositores sedulo re-

quæramus, et aperire nobis incipiunt, quæ prius A clausa manserunt. Deinde studiosissime legamus catholicos magistros, qui propositionibus factis solvunt obscurissimas quæstiones. Quinto, per quatuordecim libros singulos atque epistolas diversorum Patrum, loca præcipua, quæ exempli causa commemorant, diligenti cura notanda sunt. Ita fit, ut diversorum catholicorum libri commodissime perlegantur, quando et intentiones suas decenter aperiunt, et ex incidentibus apud illos quæstionibus nobis notitia magna præstatur. Postremo, collocutio peritissimorum seniorum crebrius appetatur, quorum confabulatione subito, quod non opinabamur, advertimus; dum nobis studiose referunt, quod longis ætate suis discere potuerunt. Utile est enim per istos sex modos intelligentiæ studiosa voluntate discurrere potius quam irreligioso stupore torpere.

CAPUT XI.

De quatuor synodis receptis.

Dicamus nunc quemadmodum universalia sanctaque concilia fidei nostræ salutaria sacramenta solidaverint; ut ibi cognoscentes veræ religionis arcana, pestiferos vitemus errores. Primo loco Nicæna synodus legitur constituta, deinde Constantinopolitana, tertia Ephesina prior, quarta Chalcedonensis. Quas merito sancta probat Ecclesia; quæ tanta fidei nostræ lumina præstiterunt, ut in nullum perversitatis scopulum (si tamen Domino protegente custodimur) cæcatis mentibus incidere [ed., incidere] debeamus. Nam sanctissimi Patres injuriam rectæ fidei non ferentes, regulas quoque ecclesiasticas ibidem statuere maluerunt, et inventores novarum hæresum pertinaces divino gladio perculerunt, decernentes nullum ulterius debere novas incutere quæstiones; sed probatorum veterum auctoritate contentos, sine dolo et perfidia decretis salubribus obedire. Sunt enim nonnulli qui putant esse laudabile, si quid contra antiquos sapiant, et aliquid novi, unde perire videantur, inveniant.

Chalcedonensis autem synodi testis est codex Eusebii, qui ejus reverentiam tanta laude concelebrat, ut sanctæ auctoritati merito judicet comparandam. Quem codicem *ἐπιτομή*, id est totius orbis Epistolarium, a viro disertissimo Epiphano fecimus in Latinum de Græco sermone converti. Sed quoniam sacras litteras in novem codicibus cum introductoribus, et pene cum omnibus Latinis expositoribus suis, ut dictum [ms., datum] est, Domino juvante, collegimus, nunc videamus quemadmodum lex divina tribus generibus divisionum a diversis Patribus fuerit intima, quam tamen veneratur et concorditer suscipit universarum Ecclesiarum regionum.

CAPUT XII.

Divisio Scripturæ divinæ secundum Hieronymum.

Auctoritas divina secundum sanctum Hieronymum in Testamenta duo ita dividitur, id est, in Vetus et Novum. In Legem, id est, Genesim, Exodum, Leviticum, Numerorum, Deuteronomium. In Prophetas,

qui sunt Jesu Nave, Judicum, Ruth, Samuel, Isaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel, libri duodecim prophetarum. In Hagiographos, qui sunt Job, David, Salomon, Proverbia, Ecclesiasticus, Canticum canticorum, Verba dierum, id est, Paralipomenon, Esdras, Esther. In Evangelistas, qui sunt Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes. Post hos sequuntur Epistolæ apostolorum, Petri duæ, Pauli quatuordecim, Joannis tres, Jacobi una, Judæ una, Actuum apostolorum Lucæ liber unus, et Apocalypsis Joannis liber unus.

Sciendum est plane sanctum Hieronymum ideo diversorum translationes legisse atque correxisse, eo quod auctoritati Hebraicæ nequaquam eas perspicere consonare. Unde factum est ut omnes libros Veteris Testamenti diligenti cura in Latinum sermonem de Hebræo fonte transfunderet, et ad viginti duarum litterarum modum, qui apud Hebræos manet, competenter adduceret; per quas omnis sapientia discitur, et memoria dictorum in ævum scripta servatur. Huic etiam adjecti sunt Novi Testamenti libri viginti septem, qui colliguntur simul quadraginta novem. Cui numero adde omnipotentem et indivisibilem Trinitatem, per quam hæc facta, et propter quam ista prædicta sunt, et quinquagenarius numerus indubitanter efficitur; qui ad instar jubilæi anni magna pietate beneficii debita relaxat, et pure penitentium peccata dissolvit. Hæc autem pauciorum propter copiam lectionis minuitur manu in quæstionibus quinquaginta tribus æstimavimus conscribendum, ut quod lectio copiosa tendit, scripturæ densitas adunata contraheret. Meminisse autem debemus memoratum Hieronymum omnem translationem suam in auctoritate divina (sicut ipse testatur) propter simplicitatem fratrum cæcis et commatibus ordinasse; ut qui distinctiones secularium litterarum comprehendere minime potuerunt, hoc remedio suffulti, inculpabiliter pronuntiarent sacratissimas lectiones.

546 CAPUT XIII.

Divisio Scripturæ divinæ secundum Augustinum.

Scriptura divina secundum beatum Augustinum in Testamenta duo ita dividitur, id est in Vetus et Novum. In historia sunt libri viginti duo, id est, Moyse libri quinque, Jesu Nave liber unus, Judicum liber unus, Ruth liber unus, Regum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Job liber unus, Tobie liber unus, Esther liber unus, Judith liber unus, Esdræ libri duo, Machabæorum libri duo. In Prophetis libri viginti duo, David Psalmorum [ms. Aud., Psalterium] liber unus, Salomonis libri quatuor, Jesu filii Sirach liber unus. Prophetæ majores quatuor, id est, Isaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel; et minores duodecim, id est, Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Zacharias, Aggeus, Malachias. In Epistolis apostolorum viginti una, id est, Pauli apostoli ad Romanos una, ad Corinthios duæ, ad Galatas una, ad Ephesios una, ad Philippenses una, ad Thessalonicenses duæ, ad Colossenses una, ad Timotheum duæ, ad Titum una, ad Phi-

lemonem una, ad Hebræos una; Petri duæ, Joannis tres, Judæ una, Jacobi una. In Evangeliiis quatuor, id est, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem. In Actibus apostolorum liber unus. In Apocalypsi liber unus. Beatus igitur Augustinus secundum præfatos novem codices, quos sancta meditatur Ecclesia, secundo libro (Cap. 8) de Doctrina Christiana, Scripturas divinas septuaginta unius librorum calculo comprehendit: quibus [ed., cui] cum sanctæ Trinitatis addideris unitatem, fit totius libri competens et gloriosa perfectio.

CAPUT XIV.

Divisio Scripturæ divinæ secundum antiquam translationem et secundum Septuaginta.

Scripturæ sancta secundum antiquam translationem in Testamenta duo ita dividitur, id est, in Vetus et Novum. In Genesim, Exodum, Leviticum, Numerorum, Deuteronomium, Jesu Nave, Judicium, Ruth, Regum libros quatuor, Paralipomenon libros duos, Psalterii librum unum, Salomonis libros quinque, id est, Proverbia, Sapientiam, Ecclesiasticum, Ecclesiasten, Canticum canticorum, Prophetas, id est, Isaiam, Jeremiam, Ezechielem, Danielelem, Osee, Amos, Michæam, Joel, Abdiam, Jonam, Nahum, Habacuc, Sophoniam, Aggæum, Zachariam, Malachiam*, qui et Angelus, Job, Tobiam, Esther, Judith, Esdræ duos, Machabæorum duos. Post hæc sequuntur Evangelistæ quatuor, id est, Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes, Actus apostolorum, Epistolæ Petri ad gentes, Judæ, Jacobi ad duodecim tribus, Joannis ad Parthos, Epistolæ Pauli ad Romanos una, ad Corinthios duæ, ad Galatas una, ad Philippenses una, ad Colossenses una, ad Hebræos una, ad Thessalonicenses duæ, ad Timotheum duæ, ad Titum una, ad Philemonem una, Apocalypsis Joannis.

Tertia vero divisio est inter alias in codice grandiore, littera clariore [ed., grandiore] conscripto, qui habet quaterniones nonaginta quinque: in quo septuaginta Interpretum translatio Veteris Testamenti in libris quadraginta quatuor continetur. Cui subjuncti sunt Novi Testamenti libri viginti sex, suntque simul libri septuaginta: in illo palmarum numero fortasse præsgati, quas in mansionem Eliam invenit D populus Hebræorum (Exod. xv, 27). Illic textus multorum translatione variatus (sicut in prologo Psalterii positum est) Patris Hieronymi diligenti cura emendatus, compositusque relictus est. Ubi nos omnia tria genera divisionum judicavimus affigenda, ut inspecta diligenter atque tractata, non impugnare, sed invicem se potius exponere videantur. Unde licet multi Patres, id est, sanctus Hilarius Pictaviensis urbis antistes, et Rufinus presbyter Aquileionensis, et Epiphanius episcopus Cypri, et synodus Nicæna,

* Hebraica Malachi, idem est ac Angelus, et sic redditur a LXX Interp., ἄγγελος. Hoc Origenem in errorem traxit, qui scripsit Malachiam non fuisse

et Chalcedonensis non contraria dixerint, sed diversa; omnes tamen per divisiones suas libros divinos sacramentis competentibus aptaverunt. Sicut et in Evangelistarum Concordia probatur effectum: ubi una quidem est fides rerum, sed ratio diversa sermonum. Sed quoniam prædictus Pater Augustinus in libro secundo (cap. 15) memorati operis, id est de Doctrina Christiana commonet, ita dicens: Latini codices, id est, Veteris Novique Testamenti, si necesse fuerit, Græcorum auctoritate corrigendi sunt, unde ad nos post Hebræum fontem translatio cuncta pervenit. Ideoque vobis et Græcum pandecten reliqui comprehensum in libris septuaginta quinque, qui continet quaterniones nonaginta in armario supra dicto octavo: ubi alios Græcos diversis opusculis necessariis congregavi, ne quid sanctissimæ instructioni vestræ necessarium deesse videretur. Qui numerus duobus miraculis consecratur; nam et septuaginta quinque animæ de terra Chanaan cum patriarcha Jacob fines Ægyptios intraverunt (Gen. xlvj, 26); et septuaginta quinque Abraham fuit annorum, quando promissionem Domini lætus ac epul (Gen. xij, 4). Restat nunc ut dicere festinemus quemadmodum in Scriptoris divinis librorum vitia corrigere debeamus; nam quid prodest multas transcurros lectiones, et ea quæ sunt probabiliter corrigenda nescire?

CAPUT XV.

Sub qua cautela relegi debeat cælestis auctoritas.

Vos igitur, qui divinarum et sæcularium litterarum cognitione polletis, et scientia vobis est ab usu communi reperire quod dissonat, tali modo sacras percurrere lectiones; a paucis enim doctisque faciendum est, quod simplici et minus eruditæ congregationi noscitur esse præparandum. Quapropter prius introite diligenter, et sic scriptorum delicta corrigite, ne juste arguamini, si præcipitanter alios emendare tentetis. Istud enim genus emendationis (ut arbitror) valde pulcherrimum est, et doctissimorum hominum negotium gloriosum. Imprimis igitur 547 idiomata Scripturæ divinæ nulla præsumptione temeretis [ed., temnetis], ne cum ad intellectum communem, quæ dicta sunt, trahere cupitis (quod absit), cælestium verborum puritas dissipatur. Idiomata enim legis divinæ dicuntur propriæ locutiones, quas communis usus non habere cognoscitur; ut est illud: *Secundum innocentiam manuum mearum* (Psal. vii, 9): vel: *De vultu tuo iudicium meum prodeat* (Psal. xxxviii, 13). *Auribus percipe lacrymas meas* (Psal. lxi, 9). Et, *Effundite coram illo corda vestra* (Psal. lxii, 9). *Adhæsit anima mea post te* (Psal. lxxiv, 10). *Multiplicasti locupletare eam. Ibi læ abitur in idipsum* (Psal. lxxv, 6). *Et inclinavit ex hoc in hoc* (Psal. lxxiv, 9). *Misit Moysen servum suum, et Aaron, quem dilexit ipsum* (Psal. civ, 20). Defecerunt oculi mei in

hominem, sed angelum; et huius erroris arguitur a sancto Hieronymo. Vide Quiros in Biblia.

eloquium tuum (Psal. cxviii, 82). Fiat manus tua, ut salvum me faciat (Psal. cxviii, 137). Hæc et his similia quæ nimis putantur vel probantur esse numerosa, licet communis usus refugiat, tamen, ne dissipare liceat, auctoritas illa procul dubio sancta commendat. Quod si enucleatius [ed., ea latius] hæc nosse desideratis, legite sancti Augustini septem libros de Modis locutionum quos fecit de quinque libris Moysi, et uno Jesu Nave, et altero Judicum, et tunc de tali re poteritis abundantissima largitate satiare. In sequenti vero auctoritate vobis similia reperire copiosissime subiacet.

Hebræa vero quædam nomina hominum vel locorum nulla declinatione frangatis; servetur in eis linguæ quæ decori sinceritas. Illas tantum litteras commutemus quæ vocabuli ipsius possunt exprimere qualitatem, quoniam interpretationem nominis aut unumquodque eorum magno sacramento rei alicujus constat appositum: ut est Seth, Enoch, Lamech, Noe, Sem, Cham, et Japhet, Aaron, David, et his similia. Locorum autem nomina, ut est Sion, Oreb, Geon, Hermon, vel his similia, pari devotione linguamus.

Tertio res quæ in bono et in malo ponuntur, non sunt ullatenus temerandæ, ut mons, leo, cedrus, estulus leonis, clamor, homo, fructus, calix, vitulus, pastor, thesaurus, vermis, canis, et his similia. Nec illa nomina mutanda sunt, quæ pro aliis nominibus apponuntur, ut Satanæ, qui a recto calle discedit. Manus lavare significat non esse participem. Quod pedes pro actu ponuntur. Quod frequenter expectationem pro spe ponit. Semel, pro incommutabili sententia denuntiatur. Jurare Dominum [ed., Deum], pro confirmare dicitur. Ista enim nobis ab expositoribus aperienda desideremus, non aliquid eorum sacrilega voluntate truncemus. Nec fl'a verba tangenda sunt, quæ interdum contra artem quædam humanam posita reperiuntur, sed auctoritate multorum codicum vindicantur; corrumpi siquidem nequeunt quæ, inspirante Domino, dicta noscuntur; ut est: *Omni non sumus te (Psal. XLIII, 18).* Et illud: *Viri sanguinum et dolosi (Psal. LIV, 14).* Fabricatus est templum. Et, *radetur caput suum (Num. vi, 9).* Et, *inhabitur ventrem pro, inhabitur ventre.* Et, *Proflerunt exploratores pavorem terræ, quam exploraverant eam. Vir, si pravaricata fuerit uxor ejus (Num. v, 13).* Et: *Imponent super altare omnia vasa ejus, in quibus ministrant in tpsis (Ibid., 25).* Terra, in qua habitant in ea (Psal. XLIII, 4). Et: *De manu cantis unicum meam (Psal. XXI, 21).* Et: *Flumina plaudent manibus in se (Psal. xcvi, 8).* Tunc exultabunt omnia ligna siberum (Psal. xcvi, 13).

Et quoniam interdum casus generaque nominum vel temporum humanis regulis nequeunt convenire, sed tamen eorum usum ecclesiasticus consensus amplectitur, eorum vel trium priorum emendatorumque codicum auctoritas inquiratur [scriptum est enim: *In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum (Math. xviii, 16)*], et præsumi non liceat

quod divino vindicatur eloquio, ut est in psalmo vigesimo primo: *Populo qui nascetur, quem servavit Dominus (Psal. xxi, 32)*; et illud Evangelii: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Math. xxviii, 19).* Similiter et in centesimo quadragesimo tertio psalmo: *Beatus populus cujus est Dominus Deus eorum (Psal. cxliiii, 15)*; et his similia.

Regulas igitur elocutionum Latinarum, id est [forte, ut est], quadrigam Messii omnimodis non sequaris, ubi tamen pri eorum codicum auctoritate convinceris. Expedit enim interdum prætermittere humanarum formulas dictionum, et divini magis eloqui custodire mensuram. In prosa caput versus heroici finemque non corrigas, id est, quinque longas totidemque breves non audeas improbare; trocheum triplicem laudabilem neglectus abscondat; iotacismos et hiatus vocalium omnino derelinque, quoniam hic locum habere non possunt, quæ doctores litterarum liberalium regulariter custodire noscuntur. Istud enim inter humanas dictiones convenit præcaveri, in divinis autem eloquiis tales compositiones nullatenus accusantur. Maneat ubique incorrupta locutio, quæ deo placuisse cognoscitur, ita ut fulgore suo niteat, non humano desiderio carpenda subiaceat. Hæc enim et simplices suaviter instruit, et doctos pro sua reverentia decenter delectat.

Post superiorem igitur divisionem, ubi diximus idiomata legis divinæ non esse tangenda, vel cætera quæ sequuntur, locus adinonet more majorum hæc quoque ponere subdivisionem, ut ad particulas partium distinctius venire debeamus. Unde enim docissimus Aristoteles *πρὸς ἑρμηνείας* suas ad liquidum perducere [ed., producere] potuisset, nisi divisionum et subdivisionum, iterumque particularium divisionum ordine custodito cuncta tractasset? Quem secuti nunc dicimus in quibus litteris sunt librorum vitia corrigenda. In verbis quæ accusativis et ablativis præpositionibus servant, situm motumque diligenter observa, quoniam librarii grammaticæ artis expertes, ibi maxime probantur errare. Nam si in litteram inconvenienter addas aut demas, dictio tota confusa est. Casus vero nominum, exceptis monoplodis declinationesque verborum quæ defectiva non sunt, totaque partes orationis (ubi tamen sacra non impugnant auctoritas) considera diligenter, suisque locis aptata custodi: ne locutionis ordine permixto, totum (quod ab eis) possident indecora confusio. B pro v, v pro b, o pro v, n pro m, contra orthographiæ præcepta vitiose positas non relinquant. Aspirationem vero superfluum deme aut adfice competenter. Casus nominum temporumque verborum, ubi tamen permittitur, custodi diligenter. Reperies enim frequenter in auctoritate consuetudinali dissona, quæ tibi non liceat immutare. Sed in his emendatorum codicum servetur exemplum. Cætera vero quæ sunt male præsumpta recorre: quoniam antiquarii exinde potius probantur offendere, dum elocutioni Latine lingue

* Vide Sidon. Apollin., lib. ix, ep. 16; et cod. Theod. lib. xiv, tit. 9, l. 2.

nesciunt servire disposito. *Æ* in fine adverbii **548** non relinquantur; *æ* iterum casui genitivo non subtrahas. Multa etiam respectu euphoniæ propter subsequentes litteras probabiliter immutamus, ut illuminatio, irrisio, inmutabilis, impius, improbus. *G* litteram a narratione tolle superfluum; a gnaro enim, id est scito seu perito, venit nominis ista compositio. Quod, cum pronomen est, per *d*, non per *t* litteram; cum vero adverbium numeri est, per *t* litteram, non per *d* scribendum est. Quicquam, magis in prima syllaba *c* ponendum est quam *d*, propter euphoniã, quam præcipimur sequi. Quid plura? secundum regulas artigraphorum, quæ tamen sunt emendanda percurrere, ne articulatæ vocis pulchra modulatio, peregrinis litteris maculata, absona potius et indecora redidatur.

Orthographos priscos frequenter relege, quos ego inferius titulo trigesimo, qui de antiquariis legitur, propter notitiam librariorum utiliter instruendam, deflorandos esse iudicavi, et extrinsecus huic libro de Orthographia titulum dedi. Ita contigit ut et istud studioso prosit legere, ubi cognoscit quæ in Scripturis sanctis minime debeat violare; et illud necessario latinus discitur, ubi generaliter præsumpta vitia corrigantur. Quod si tamen aliqua verba reperiuntur absurde posita, aut ex his codicibus quos beatus Hieronymus in editione Septuaginta Interpretum emendavit, vel quos ipse ex Hebræo transtulit, intrepide corrigenda sunt; aut, sicut beatus Augustinus ait, recurratur ad Græcum pandecten, qui omnem linguam divinam dignoscitur continere collectam; vel quibus possibile fuerit, Hebræam scripturam, vel ejus doctores requirere non detrectent. Debet enim ut unde ad nos venit salutaris translatio, inde iterum redeat decora correctio. Merito enim patribus nostris de hac re maxima cura fuit, ne tunica Domini Salvatoris, quam truculentis militibus sciudere non licuit, lectoribus subjaceat imperiis. Audiat Spiritus sanctus sincerissima quæ donavit, recipiat ille beata quæ contulit. Tunc nos fideles sibi esse cognoscit, si dicta ipsius nulla præsumptione carpamus. Nam quemadmodum salvari volumus, si (quod dicitur nefas est) remedium salutare pro nostra voluntate corrumpamus?

Sed ut in his omnibus addere videaris ornatum, posituras, quas Græci *θίσις* vocant, id est puncta brevissima, pariter et rotunda, et planissima (ut in præfatione jam dictum est) singulis quibusque pone capitibus, præter translationem sancti Hieronymi, quæ collis et commatibus ordinata consistit, quoniam illustrem et planissimam faciunt orationem, quando suis locis (sicut inferius exponetur) aptata resplendent. Quale est enim inoffenso gradu per sensus ire sanctissimos, venasque præceptorum saluberrimas subtiliter introire, terminos suos modulatæ voci competenter affigere, totamque dictionem sic per membra dividere, ut suis partibus considerata pulchrescant? Nam si corpus nostrum indiget per membra cognosci, cur lectio, cum suis partibus videatur esse distincta, confusa relinquitur? Istæ siquidem

A posituræ seu puncta, quasi quædam viæ sunt sensuum, et lumina dictionum, quæ sic lectores dociles faciunt, tanquam si clarissimis expositoribus imbuantur. Prima est media, secunda subdistinctio, tertia plena; quæ a majoribus nostris ideo constat inventas, ut spiritus longa dictione fatigatus, vires suas per spatia discreta [*ed.*, decreta] resumeret. Quas si mavis cupidus lector agnoscere, Donatum lege, qui te possit de hac re brevi compendio diligenter instruere. Has dictiones in Psalterio archetypo non posuisse retinemus, cujus obscuritates talibus remediis ex maxima parte, Domino præstante, lucidavimus. Ita septenarius numerus ab utraque parte completus est, ut a quibus rebus abstineamus, et quas res in auctoritate emendare præsumamus (sicut **B** opinor) evidenter appareat. Quod si tamen hoc desiderium alio modo potuerit adjuvari, adjiciatur studiis vestris, ne more humanitatis nos aliquid necessarium prætermisisse videamur.

Nunc quemadmodum extra auctoritatem reliquas lectiones debeamus emendare, dicendum est. Commentaria legis divinæ, epistolæ, sermones, librosque priscorum unusquisque emendator sic legat, ut correctiones eorum magistris consociet sæcularium litterarum. Et ubicunque paragrammata in disertis hominibus reperta fuerint, intrepidus vitiosa corrigat: quoniam viri supradicti sic dicta sua composuisse credendi sunt, ut regulas artis grammaticæ quas didicerant, cu totidie judicentur. Epistolæ quoque Patrum, sermones et libri diversorum, nec non et homiliæ, vel cum hæreticis alterationes **C** fidelium (quoniam diversa loca Scripturæ divinæ suaviter ac diligenter aperiant) magno studio relegantur; quatenus in Ecclesia Domini quasi quibusdam lampadibus competenter accensis, totum nitidum, totum splendidum (Domino præstante) colliccat. Si quid tamen in eis ad Scripturas divinas exponendas conveniens invenitur, non dubitatis sociare voluminibus divinis, sicut et nos in libris Regum fecisse cognoscimur. Multa enim reperiuntur a probatis hominibus per occasionem alterius operis latius de libris dicta divinis, quæ auctoritati videlicet sacræ competenter aptantur. Unde supplico, ut quod nos parva [*ed.*, parum] legendo minus explicare potuimus, vos copiosissima lectione saginati, tam **D** de istis codicibus quos dereliquimus, quam quos potueritis feliciter invenire, perfectius in Christi nomine completis.

Precor etiam vos, qui tamen emendare præsumitis, ut super adjectas litteras ita pulcherrimas facere studeatis, ut potius ab antiquariis scripta fuisse judicentur. Non enim in illo derore quidquam turpe convenit invenire, quod postea studiosorum oculos videatur offendere. Considerate igitur qualis vobis causa commissa sit: utilitas Christianorum, thesaurus Ecclesiæ, lumen animarum. Studete ergo, ne qua remaneat in veritate mendositas, in puritate falsitas, in integritate perversitas literarum. Sed quoniam novem codices legis divinæ prima fronte posuimus, eorumque introductores cum expositoribus suis

ajuvante Domino) quanta valuimus curiositate memoravimus; ad postremum tres divisiones a majoribus datas totius legis divinæ tetigimus; deinde adiecimus quemadmodum emendari caute debeat cœlestis auctoritas: ne discerperetur præsumpta licentia, aut tradere:ur sequentium manibus indecora confusio. Nunc de virtute lectionis divinæ est omnimodis [ed., omnino] disserendum, ut sua quæque loca propria dulcedine farciantur [ms. Aud., vestiuntur].

549 CAPUT XVI.

De virtute Scripturæ divinæ.

Intuemini, sodales egregii, quam mirabilis, quam dulcis in divinis Scripturis decurrit ordo ditorum; desiderium semper exrescens, satiety sine fine, esuries gloriosa beatorum: ubi nimietas non arguitur, sed magis importunitas crebra laudatur. Et merito, quando et notitia rerum salutarium inde discitur, et credentibus atque eadem operantibus æterna vita præstatur: præterita sine falsitate describunt, præsentia plusquam quod videntur, ostendunt; futura quasi jam perfecta narrant. Ubique in eis veritas regnat, ubique divina virtus irradiat, ubique panditur humano generi profutura. Et dum hæc ita se habeant, in terris nobis pro captu ingenii, parabolis et propositionibus sumptis, cœlestis veritas intimatur; sicut ipse in septuagesimo septimo psalmo testatur: *Aperiam in parabolis os meum; loquar propositiones ab initio* (Psal. lxxvii, 2). Tradunt etiam nobis (ut munera cuncta vincantur) sanctæ Trinitatis adorabilem cognitionem, quam per tot sæculorum tractus idolis dedita, circa et stibilis ignoravit humanitas; Patrem scilicet, et Filium, et Spiritum sanctum unum Deum creatorum omnium conditorem atque rectorem, potentem sicere *quæ vult in cælo et in terra*. Cujus si pietatem queris, audi breviter comprehensam: *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione* (Psal. xlv, 2). Si patientiam, ausculta: *Et quis resistit potestati tuæ?* Si justitiam, lego: *Quia judicabit orbem terræ in æquitate* (Psal. xc, 13). Nam et ubique esse totum Deum manifestissime declaratur, dicente Psalmographo: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum, ades* (Psal. cxxxviii, 7, 8). Et cætera, quæ de illa majestate sacris lectionibus continentur.

Istas siquidem litteras non ratio humana reperit, sed hominibus sanctis virtus cœlestis infudit; quas tunc bene datur intelligi, quando eas vera et utilia prædicare mens devota crediderit. Quid enim in illis tereris utilitatis et suavitatis non invenietis, si purissimo lumine mentis intendatis? Lectio divina cuncta virtus est, verbum non inaniter cadens, nec tardat effectus quod promittit affectus [ed., affatus], obediens conficiens æternam salutem, superbis resituens perenne supplicium; atque ideo eam non solum audire, sed implere sanctis operibus commoneo. Modo siquidem charitatem Dei et proximi monet, modo ut sæculi peritura centenas insinuat,

A modo ut illam patriam recorderis, in qua e perpetuo mansurus, infundit. Patientiam monet, spem tribuit, humilitatem proficuum laudat, superbiam ruinosa semper accusat, pias eleemosynas creberrime fieri persuadet. Tunc quod supra omnes pietates indulgentissimum est, acceptam sibi penitentiam Judex ipse testatur, quando etiam verba quibus rogetur, clementissimus Redemptor indulget. Terret, ut corrigat; judicium minatur, ut pareat. Et sic nos præcipit vivere, ut piis angelis mereamur esse consories, flatque illud in nobis, quod nimis snave atque perpetuum est: *Ut sit Deus omnia in omnibus* (1 Cor. xv, 18); deinde, ut eum videamus sicuti est (1 Joan. iii, 2); et sic de gloriæ ipsius copia compleamur, ut nulla ulterius indigentia sterilitate fatigemur. Talibus ergo jussis quis parere non ambiat, nisi qui omnimodo in æternum perire sesinat? Ultra omnes demeritas est Redemptoris sui jussa negligere, et crudelissimi hostis vota complere. Quot verba, tot præmia; quot sententiæ, totidem ultiones; nihil vacat ab utili doctrina, nisi cum silet lingua Dei magnalia. O si nunquam cessaretur a talibus! Peccatis profecto tolleretur locus, si otiosum tempus non haberet mens inquieta mortuorum. Illis beneficiis larga pietate collatis, addita est nobis sancte Trinitatis adoranda et veneranda cognitio; quod vitæ genus peccatis mortua gentilitas funditus ignorabat.

Restat nunc ut memoriam faciamus illorum qui libris suis aliquid venerabiliter de sancta Trinitate dixerunt [ed., docuerunt]. Ad confirmationem igitur fidei nostræ et hæreticorum præcavendas insidias, legendi sunt tredecim libri beati Hilarii, quos de sancta Trinitate, profunda et disertissima nimis oratione conscripsit. Sancti quoque Ambrosii, quos de eadem re ad Gratianum principem multum claros et venusto sermone compositos designavit. Deinde sancti Augustini quindecim libri, quos idem de sancta Trinitate mirabili profunditate conscripsit, curiosa vobis intentione meditandi sunt. Si quis vero de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, aliquid summam præoptat attingere, nec se mavult longa lectione fatigare, legat Niceti episcopi librum quem de fide conscripsit, et doctrinæ cœlestis claritate completus, in contemplationem divinam compendiosa brevitate perducetur. Qui voluminibus sancti Ambrosii sacra est quos ad Gratianum principem destinavit. Oninæ timabilis pietas virtusque Creatoris! aperti sunt cœli, sancta Trinitas cordibus fidelium patefacta resplenduit; et paganitas, quæ honorem occupaverat alienum, a vero Domino confutata discessit!

Utiles etiam sunt ad instructionem ecclesiasticæ disciplinæ memorati sancti Ambrosii de Officiis melliflumi libri tres, nec non et beati Augustini de Vera Religione liber unus, et de Doctrina Christiana libri quatuor. Item ejusdem liber unus, quem de Agone Christiano composuit, maxime vobis necessarius, qui caecato sæculo desudatis in certamine Christiano. Similiter etiam liber ejusdem quasi philosophiæ moralis, quem pro moribus instituentis atque corrigendis ex divina auctoritate collegit, Speculumque nominavit, magis

intentione legendus est. Nam et sancti Augustini viginti duos libros quos de Civitate Dei confecit, infatigabili sedulitate percurramus : ubi et Babylonia confusa civitas diaboli, et splendida Jerusalem, urbs Domini Christi in hominum conversionem [ed., conversatione] competenti diversitate, monstratæ sunt. Scripsit etiam quinque quæstiones de Novo Testamento ad Honoratum presbyterum, et octoginta tres alias mirifica deliberatione formatas. Si quis autem dicta sua diligenti cupit examinatione purgare, nec incauta temeritate delinquere, duos libros Retractionum sancti Augustini studiosa lectione percurrat : unde et se comit imitando, et agnoscat quantam sapientiæ copiam beatissimo Patri indulgentia divina contulerit ; ut quem nemo poterat fortasse reprehendere, ipse se videatur cautissima retractatione corrigere. Longum est illius viri singula quæque memorare, dum de ejus opusculis incandens codex non parvus 550 existat ; qui quamlibet dicta ipsius breviter commemoret, tamen in numerosas progressus est per has lectionum.

CAPUT XVII.

De historicis Christianis.

Habent etiam post tractatores, diversos relatores temporum et studia Christiana, qui ecclesiastica gravitate compositi, per vicissitudines rerum, mutabilitatesque regnorum [ms. Aud., temporum], lacteo quidem, sed cautissimo nitore decurrunt. Qui cum res ecclesiasticas referant, et vicissitudines accidentes [ed., accedentes] per tempora diversa describant, necesse est ut sensus legentium cœlestibus semper rebus erudiant, quando nihil ad fortuitos casus, nihil ad deorum potestates infirmas (ut gentiles fecerunt), sed arbitrio Creatoris applicare veraciter universa contendant. Ut est Josephus * pene secundus Livius in libris Antiquitatum Judaicarum late diffusus, quem Pater Hieronymus scribens ad Lucinum Beticum propter magnitudinem prolixi operis, a se prohibet non potuisse transferri. Hunc tamen ab amicis nostris, quoniam est subtilis nimis et multiplex, magno labore in libris viginti duobus converti fecimus in Latinum. Qui etiam et alios septem libros captivitatis Judaicæ mirabili nitore conscripsit. Quorum translationem alii Hieronymo, alii Ambrosio, alii deputant Rufino ; quæ dum talibus ascribitur, omnino dictionis eximie merita declarantur.

Post hæc autem legenda est historia quæ ab Eusebio quidem decem voluminibus Græco sermone conscripta, a Rufino autem cum adjectione temporum quæ secuta sunt, undecim libris monstratur explicita. Post historiam vero Eusebii apud Græcos Socrates, Sozomenus et Theodoretus sequentia conscripserunt, quos a viro disertissimo Epiphania in uno corpore duodecim libris fecimus, Deo auxiliante, transferri : ne insultet se habere facunda Græcia neces-

sarium, quod nobis judicet esse subtractum. Orosius quoque Christianorum temporum paganorumque collator præsto vobis est, si eum volueritis legere. Marcellinus etiam quatuor libros de Temporum qualitatibus et positionibus locorum pulcherrima proprietate conficiens, itineris sui tramitem laudabiliter percurrit, quem vobis pariter dereliqui. Chronica vero, quæ sunt imagines historiarum brevissimæque temporum commemorationes, scripsit Græce Eusebius, quem transtulit Hieronymus in Latinum, et usque ad tempora sua deduxit exiit. Hunc subsequutus est suprascriptus Marcellinus Illyricianus, qui adhuc patricii Justiniani fertur egisso [ms., rexisse] cancellos^b : sed meliore conditione [ed., dictione] devotus, a tempore Theodosii principis usque ad finem [ed., fores] imperii triumphalis Augusti Justiniani opus suum, Domino juvante, perduxit ; ut qui ante fuit in obsequio suscepto gratus, postea ipsius imperio copiose amantissimus appareret. Sanctus quoque Prosper Chronica ab Adam ad Censeri tempora et urbis Romæ deprædationem usque perduxit. Forti invenietis et alios subsequentes, quia non desunt scriptores temporum, cum sæcula sibi jugiter peracta succedant.

Sed cum te de memoratis rebus, diligens lector, expleveris, ingeniumque tuum divina fuerit luce radiatum, lege librum de Viris illustribus sancti Hieronymi, ubi diversis Patres atque opuscula eorum breviter et honoravit et tetigit. Deinde alterum Gennadii Massiliensis, qui de Scriptoribus legis divinæ, quos C studiose [ed., studio] perquisiverat, certissimus indicavit. Hos in uno corpore sociatos reliqui, ne post diversos codices cognoscendæ rei tarditas afferatur ; sequantur enim multarum lectionum venerabilium conditores. Modo enim doctissimi viri aut libros divina inspiratione conficiunt, aut invicem se epistolarum gratia consolantur, aut populos dulcissimo sermone delinunt, aut cum hæreticis vivacissima nimis altercatione confligunt ; ita ut quidam eorum singulari certamine controversias subeant, et iudicibus mediis gloriosa disceptatione confligant [forte leg. convincant]. Sic cum pravus quisque destruitur (præstante Domino) fidelissimus inde solidatur. Tunc in illo choro sanctissimo atque facundissimo Patrum, tibi eum eligere poteris, cum quo suavissime colloquaris. Difficile quoque dictum est quam frequenti occasione reperta, Scripturas sanctas locis aptissimis potenter aperiant ; ut subito transiens discas quod te negligenter præterisse cognoscis.

CAPUT XVIII.

De sancto Hilario.

Testes sunt doctissimi viri diversa laude præcipui, quibus, velut stellis micantibus cœlum, fulget Ecclesia ; inter quos sanctus Hilarius Pictaviensis urbis episcopus, nimia profunditate subtilis, et cautissimus disputator incedit, atque divinarum Scripturarum

* S. Hieronymus Josephum vocat Græcum Livium.

^b Tale est quod Constantius in Vita S. Germani

episc. Antissiodor. lib. II, cap. 17, de Volusiani filio, qui præerat cancellis patricii Segisvultii. Cancellos agere vide Cassiodorum lib. XII, epist. 4.

abyssos in medium reverenter adducens, facti (præstante Deo) illuminata mente conspici quæ prius parabolis velabantur obscuris.

CAPUT XIX.

De sancto Cypriano.

Impossibile est omnino complecti quantum inter alios scriptores, præter iterationem baptismatis, quam usus atque ratio repudiavit Ecclesiæ, conferat beatissimus Cyprianus, velut oleum decurrens in omnem suavitatem, lingua composita, declamator insignis, doctorque mirabilis. Quantos enim ille dubitantes non pertulit labi, lapsos vero firmissima prædicatione solidavit, confesores ad martyrium usque perduxit? Et ne minor esset prædicationibus suis, ipse quoque martyrii corona (Domino præstante) decoratus est. Nam inter alia quæ nobis facundie suæ clara monumenta dereliquit, in expositione orationis dominicæ, quæ contra subreptitia vitia, velut invictus clypeus semper opponitur, libellum declamatoria venustate conscripsit.

551 CAPUT XX.

De sancto Ambrosio.

Sanctus quoque Ambrosius lactei sermonis emanator, cum gravitate acutus, in violenta persuasione dulcissimus: cui fuit æqualis doctrina cum vita, quando ei non parvis miraculis gratia Divinitatis arrisit.

CAPUT XXI.

De sancto Hieronymo.

Beatus etiam Hieronymus Latine linguæ dilatator eximius, qui nobis in translatione divinæ Scripturæ tantum præstitit, ut ad Hebræum fontem pene non egrediamur accelerare, quando nos facundie suæ multa cognoscitur ubertate satiasse, plurimos libros^a, copiosas epistolas fecit. Beati quibus scribere (Domino præstante) dignatus est. Planus, dulcis, parata copia sermonum ad quamcumque partem convertit ingenium. Modo humilibus suaviter blanditur, modo superbiorum colla confringit, modo derogatoribus suis vicem necessaria mordacitate restituens, modo virginitatem prædicans, modo matrimonia casta defendens, modo virtutum certamina gloriosa collaudans, modo lapsus in clericis atque monachis pravitate accusans. Sed tamen ubicunque se locus attulit, gentiliū exempla dulcissima varietate permiscuit: totum explicans, totum exornans, et per diversa disputationum genera disertus semper et æqualis incedens. Nam cum aliquos libros magna ubertate protendat, tamen pro dulcedine dictorum suorum finis ejus semper gratus est. Quem in Bethleem habitasse otiosum non arbitror, nisi ut in

^a Ed., plurimis libris, copiosis epistolis fecit beatos, quibus scribere (Domino præstante) dignatus est.

^b Lampare pro splendore sæpe utitur Cassiod.

^c At Baronius tom. IV, ad an. Chr. 394, pag. 718, edit. Antwerp., dissentit, et hunc Paulinum diversum esse affirmat a Paulino Nolano episcopo.

A terra illa miraculorum ad instar solis, ejus quoque ab Oriente nobis lamparet eloquium.

Ipse epistolam suam ad Paulinum ex Senatore presbyterum mirificam destinavit, docens quemadmodum Scripturas divinas adhibita cautela perlegeret; ubi breviter virtutem uniuscujusque libri Veteris et Novi Testamenti mirabiliter indicavit. Quam si ante reperissem, eloquentiæ ipsius cedens, contentus fortasse fuero de eadem parte nihil dicere. Sed quia et ille alia, et nos diversa in opere jam confecto (Domino largiente) conscriperamus, credo quod lector diligens et in hoc opusculo non inutiliter occupetur. Ille enim scripsit ad divinæ legis novum lectorem, qui tantum erat litteris sæcularibus eruditus, ut etiam librum de Theodosio principe^d prudenter ornateque confecerit. Nec illa tempestate (ut datur intelligi) tantos scriptores suæ partis habuit, quos cum in ordine legere commoneret: quoniam illo tempore milites Christi in gymnasio legis divinæ salutaribus adhuc sudore laborabant, inter quos et ipse postea multa conscripsit. Nobis vero fuit causa diversa. Primum, quod ad fratres simplices et impolitos scilicet ipsimus instruendos, ut per multos auctores, qui jam nostra ætate declarati sunt, cœlestium Scripturarum plenitudine compleantur; ut non tam ex nobis, qui hujus rei pauperes sumus, quam ex copiosis et antiquis Patribus laudabiliter imbuantur.

Sed ne aliquid eis deesse possit qui ad studia hujus sæculi non fuerunt, tam de artibus quam de disciplinis sæcularium litterarum in secundo volumine breviter credidimus admonendo; ut simplicibus vitis famuletur etiam mundanarum peritia litterarum, quæ præter additamenta quorundam doctorum a Scripturis divinis cognoscitur esse progressa. Ita sit ut nec vituperatio de nova præsumptione nos carpat, et de parvo voluminis obsequio [ms., de parvulo nimis obsequio] gratiæ forsitan momenta proveniant.

CAPUT XXII.

De sancto Augustino.

Ipse etiam doctor eximius beatissimus Augustinus, debellator hæreticorum, defensor fidelium, et famosum palma certaminum, in quibusdam libris nimia difficultate reconditur, in quibusdam sic est planissimus, ut etiam parvulis probetur acceptus; cujus aperta suavia sunt, obscura vero magnis utilitatibus facta pinguescunt. Hujus autem ingenii vivacitatem si quis nosse desiderat, libros ipsius Confessionum legat: ubi refert omnes mathematicas disciplinas sine magistro se comprehendisse quas aliis sub docis expositoribus vix datur attingere. Symbolum quoque nostrum, vadem fidei, testimonium recti cordis, promissionis insolubile sacramentum, frequenter [ms., sequenti] expositione patefecit; ut profundius intel-

^d Hujus etiam libri meminit S. Hieronymus epistolæ ad Paulinum de Institutione monachi, et ipse Paulinus epistolæ 9 ad sororem. Geronadius in Catalogo appollat eam scripturam Panegyricum super victoriarum tyrannorum, scilicet Maximi et Eugenii.

ligentes illa quæ credere nos profitemur, cautissime promissa servemus. Legem lus est etiam liber eisdem ubi diversas hæreses post Epiphanium pontificem compendiosa brevitate complexus est; quando multus sanæ mentis acquiescit ingenium in illas cautes incidere, in quas alterum cognoverit pertulisse naufragium. Illorum siquidem sensus omnino cavendus est, quos provida damnavit Ecclesia. Et si quid tale modo præsumitur, cauta nimis observatione declinetur.

CAPUT XXIII.

De abbate Eugipio et abbate Dionysio.

Convenit etiam ut presbyteri Eugipii ^a opera (*Vide R. P. Chiffetium ad Ferendum pag. 332*) necessario legere debeatis, quem nos quoque vidimus, virum quidem non usque adeo sæcularibus litteris eruditum, sed Scripturarum divinarum lectione plenissimum. Hic ad parentem nostram Probam virginem sacram ex operibus sancti Augustini valde altissimas quæstiones ac sententias, ac diversas res deflorans, in uno corpore necessaria nimis dispensatione collegit, et in trecentis triginta octo capitulis collocavit. Qui codex (ut arbitror) utiliter legitur, quando in uno corpore diligentia studiosi viri potuit recondi, quod in magna bibliotheca vix prævalet inveniri.

552 Generat etiam hodieque catholica Ecclesia viros illustres, probabilium dogmatum decore fulgentes. Fuit enim nostris temporibus et Dionysius monachus, Scythia natione, sed moribus omnino Romanus, in utraque lingua valde doctissimus: reddens actionibus suis quam in libris Domini legerat æquitatem. Scripturas divinas tanta curiositate discusserat atque intellexerat, ut undecunque interrogatus fuisset, paratum haberet competens sine aliqua dilatione responsum. Qui mecum dialecticam legit, et in exemplo [*ms.*, templo] gloriosi magisterii plurimos annos vitam suam (Domino præstante) transegit. Pudet me de consorte dicere quod in me nequeo reperire. Fuit enim in illo cum sapientia magna simplicitas, cum doctrina humilitas, cum facundia loquendi parcitas; ut in nullo se vel extremis famulis anteferet, cum dignus esset regum sine dubitatione colloqui. ^b Interveniit pro nobis, qui nobiscum orare consueverat, ut cujus hic sumus oratione suffulti, ejus possimus nunc meritis adjuvari. Qui petitus a ^D Stephano episcopo Salonitano ex Græcis exemplaribus canones ecclesiasticos ^c moribus suis pares, ut erat planus atque disertus, magna eloquentie suæ luce [*ms. Aud.*, dulcedine] composuit, quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam salutare ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. Alia quoque multa ex Græco transtulit in Latinum, quæ utilitati possunt ecclesiasticæ convenire. Qui

tanta Latinitatis et Græcitalis pericia fungebatur, ut quoscunque libros Græcos in manibus acciperet, Latine sine offensione transcurreret, iterumque Latinos Attico sermone relegeret; ut et deus hoc esse conscriptum, quod es ejus inoffensa velocitate funderet.

Longum est de illo viro cuncta retexere, qui inter reliquas virtutes, hoc habuisse probatur extremum, ut cum se totum Deo tradidisset, non aspernaretur sæcularium conversationibus interesse. Castus nimium, cum alienas quotidie videret uxores; mitis, cum furentium vesano turbine pulsaretur. Fundebat lacrymas motus compunctione, cum audiret garrula verba lætitie; jejunabat sine exprobratione prandentium. Adeo conviviis gratanter intererat, ut inter epulas corporales inquisitus, spiritales semper copias exhiberet. Quod si tamen aliquando comederet, parvo quidem cibo, sed tamen escis communibus utebatur. Unde summum genus ætino patientiæ, inter humanas esse delicias, et abstinentiæ custodire mensuram. Sed ut bona mentis infucata laude referamus, erat totus catholicus, totus paternis regulis perseveranter adjunctus [*ed. advinctus*]; et quidquid possunt legentes per diversos quærere, in illius scientia cognoscebatur posse fulgere. Cujus nomini glorioso aliqua pravi homines calumniose nituntur ingerere, unde sua videantur errata aliquatenus excusare. Sed ille, jam sæculi perversitate derelicta (præstante Domino) in Ecclesiæ pace susceptus [*ed.*, sepultus], inter Dei famulos credendus est habere consortium.

^C Dicerem adhuc fortasse reliqua de sancto viro, quæ nobis totius probationis veritate comperita sunt; sed necesse est ut propositum nostrum potius exsequamur; ne cum simus debitores alterius promissionis, aliud diu referre importuna loquacitate videamur. Et ut vobis in regulis fidei nulla possit nocere subreptio, legite quas habetis in promptu synodum Ephesinam et Chalcedonensem, nec non et encycliam, id est epistolas confirmationis supradicti concilii. Quæ si diligenter excurritis, versutiæ improborum nulla vobis occasione prævalebit.

CAPUT XXIV.

Quo studio Scriptura sancta cum expositoribus legenda sit.

^D Demus itaque operam, et præstet introductorios libros auctoritatem cum expositoribus suis sedula intentione curramus, viasque intelligentiæ Patrum laborè repertas, pio studio subsequamur, non ad quæstiones vanissimas avida superfluitate tendamus. Quod dictum rationabiliter in tractatoribus probatissimis invenitur, hoc procul dubio credamus esse divinum; si quid dissonum aut discordans Patrum regulis contigerit inveniri, vitandum esse judicemus. Origo enim sævissimi erroris est, in suspectis auctoribus anare

^a De quo Baronius tomo VI Annal. Eccles. ad an. Chr. 534, pag. 574 edit. Antwerp.

^b Regum colloquia summo in honore lib. III Var. ejus. 22.

^c Hi canones Dionysii habentur in manuscripta collectione Canonum Cresconii, ut notat Baronius tomo I Ann. sub anno Christi 58, § 24, pag. 526.

totum, et sine iudicio defendere velle quod invenis; scriptum est enim: *Omnia probate, quod bonum est tenete* (I Thess. v, 21). Sed ut in summa quæ sunt dicenda complectar, cuncta quæ antiqui expositores probabiliter dixerunt, sollicita mente tenenda sunt; illa vero quæ ab eis intractata relicta sunt (ne infructuoso labore fatigemur), primum rimanda sunt quas virtutes habeant, aut ad quæ nos etiam instituta perducant, deinde quid nos velint de se legendo contrahere.

Nam licet textus planissimus esse videatur, et historica relatione relucent, modo tamen aut justitiam [ms., tristitiam] persuadet, aut impietatem redarguit: aut tolerantiam prædicat, aut vitia mobilitatis accusat; aut superbiam damnat, aut bona humilitatis exultat; aut impacatos reprimat, aut charitate penitissimos consolatur; aut aliquid tale commemorat, quod ad probos mores incitet, et a nefariis cogitationibus respectu pietatis abducatur. Deus enim, si solis bonis præmia polliceretur, benignitas ipsius neglecta tepesceret: si vero malis jugiter minaretur exitium, desperatio salutis præcipitaret [ms., præstaret] ad vitia. Et ideo pius Redemptor pro salute nostra utrumque moderatus est, ut et peccatores denunciata [ms. Aud., de invita] poena terreat, et bonis digna præmia compromittat.

Quapropter ad intentiones librorum generaliter animus erigatur, mentemque nostram in illa contemplatione desigamus quæ non tantum auribus sonat, sed oculis interioribus elucescit. Nam etsi simplex videatur esse relatio, nihil vacuum, nihil otiosum divinis litteris continetur; sed semper ad utilitatem aliquam dicitur, quod rectissimis sensibus salubriter hauriatur. Et ideo quando bona referuntur, ad imitationem pro nobis nos erigamus; quando facinora puniendâ narrantur, operari talia formidamus. Ita fit ut semper aliquid utilitatis acquiramus, si quapropter referuntur advertimus.

553 CAPUT XXV.

Cosmographia a monachis legenda.

Cosmographiæ quoque notitiam vobis percurrendam esse non immerito suademus, ut loca singula quæ in libris sanctis legitis, in qua parte mundi sint posita evidenter agnoscere debeatis. Quod vobis proveniet absolute, si libellum Julii Oratoris *, quem vobis reliqui, studiosè legere festinetis; qui maria, insulas, montes famosos, provincias, civitates, flumina, gentes, ita quadrifaria distinctione complexus est, ut pene nihil libro ipsi desit quod ad cosmographiæ notitiam cognoscitur pertinere.

Marcellinus quoque (de quo jam dixi) pari cura legendus est, qui Constantinopolitanam civitatem, et urbem Jerosolymorum quatuor libellis minutissima

* Ausonius in epist. 16 ad Probum præfectum prætorio meminit Titiani, quem scripsisse Apologos refert, eumque appellat fandi artificem, et paulo post Julium. De eodem accipiendâ sunt ista verba Capitolini de filio Maximini Augusti loquentis. Oratore (ait) usus est Julio Titiano, filio Titiani senioris,

A narratione [ms., minuti-sima ratione] descripsit. Deinde Pinacem Dionysii discite breviter comprehensum, ut quod auribus in supradicto libro percipitis, pene oculis intuentibus videre possitis.

Tum si vos notitiæ nobilis cura flammaverit, habetis Ptolemæi codicem, qui sic omnia loca evidenter expressit, ut eum cunctarum regionum pene incolam fuisse judicetis. Eoque fiat ut uno loco positi (sicut monachos decet) animo percurratis quod aliquorum peregrinatio plurimo labore collegit.

CAPUT XXVI.

De notis affigendis.

Illud etiam indicandum esse curavimus, ut vos labor noster instrueret, et qualicumque munusculo B studium vestræ sanctitatis ornaret (præstante Domino) quantum aut senex, aut longa peregrinatione fatigatus relegere prævalui, quibusdam codicibus Patrum præsentibus notas minio designatas, quæ sunt indices codicum, singulis quibusque locis (ut arbitror) competenter impressi. Nam expositioni ius Octateuchi hanc dedimus notam, Oct. Alteram Regum, Reg. Tertiam Psalterii, Ps. Quartam Sa'omonis, Sal. Quintam Prophetarum, Proph. Sextam Hagiographorum, Hag. Septimam Evangeliorum, Ev. Octavam Epistoliarum apostolorum, Ap. Nonam, Actibus apostolorum et Apocalypsi, Act. et Aaa. Quas in primordiis codicum, quos tamen sub ipso studio transire prævalui, semper ascripsi, ut vos illas in textu positas sine ambiguitate possitis agnoscere, si paginas singulas studiosa mente curatis.

Tuncsi placet, qui tamen plurima lectione præsumptis, per tractatores probatissimos imitatio vobis facile subiacet. Ita fiet, ut aliud genus expositionis acutissimum pulcherrimumque nascatur, et quod forsitan priores nostri in commentis suis minime dilucidaverunt, ibi aliquatenus reperitur esse declaratum. Idiomata quoque legis divinæ, id est proprias dictiones tali pp. caractere signavimus; ut ubicunque reperta fuerint, verba ipsa nulla præsumptione violentur.

CAPUT XXVII.

De schematibus ac disciplinis quæ in Scripturis sacris et earum expositoribus inveniuntur.

D Illud quoque commendandum esse credidimus, quoniam tam in sacris litteris quam in expositoribus doctissimis multa per schemata, multa per definitiones, multa per artem grammaticam, multa per artem rhetoricam, multa per dialecticam, multa per disciplinam arithmeticam, multa per musicam, multa per disciplinam geometricam, multa per astronomicam intelligere possumus; non abs re esse instituta sæculariam magistrorum, artes scilicet ac disciplinas

qui provinciarum libros pulcherrimos scripsit, et qui dictus est simili sui temporis, quod cuncta imitatus esset. Vide quæ notat Jacob. Sirmondus in epist. 4 lib. 1 Sidonii Apollin. Cosmographiæ liber, qui vulgo Æthico tribuitur, in ms. Thuanæo tribuitur Julio Oratori.

cum suis divisionibus in sequenti libro paucis attingere; quatenus et qui talia didicerunt, breviter admoventur; et qui latins fortasse legere minime poterunt, aliquid exinde compendiosa brevitate cognoscant. Est enim rerum istarum procul dubio (sicut et Patribus nostris visum est) utilis et non refugienda cognitio, quando eam in literis sacris tanquam in origine generalis perfectæque sapientiæ ubique reperis esse diffusam. Nam cum ibi reddita fuerint atque monstrata, sensus vester ad intelligendum modis omnibus adjuvatur.

Sit ergo antiquorum labor opus nostrum; ut quod illi latius plurimisque ediderunt, nos brevissime (sicut jam dictum est) secundo volumine collecta perudamus. Et quod illi ad exercendas versutias derivarunt, nos ad veritatis obsequia laudabili devotione revocemus; quatenus quæ inde furtive sublata sunt, in obsequium rectæ intelligentiæ honesta conditione reddantur. Opus quidem (ut arbitrator) necessarium, sed considerata difficultate perarduum, in duobus libris comprehendere velle divinarum et humanarum fontes copiosissimos litterarum. Ubi Sedulii versus illi dicendi sunt:

Grandia posco quidem: sed tu dare grandia nosti,
Quem magis offendit, quisquis sperando tepescit.

CAPUT XXVIII.

Quid agendum a monachis qui artes in libro sequenti positas non intelligunt.

Quod si quorundam simplicitas fratrum non potuerit que sunt in sequenti libro deplorata cognoscere, quia pene brevitatis omnia obscura est, sufficiat eis summariam rerum divisiones, utilitates, virtutesque perpendere, ut ad cognoscendam legem divinam fervida mentis intentione rapiantur. Per diversos enim sanctissimos Patres invenient, unde desiderium suum plenissima possint ubertate satiare. Tantum sit legendi sincerus affectus, et intelligendi sobrium votum. Tunc salutaris assiduitas eruditos efficiet, quos in prima fronte profunditas lectionis exterruit: **554** quia non tantum litterati, sed etiam qui litteras nesciunt, accipiunt a Deo sapientiam.

Sciamus tamen non in solis litteris positam esse prudentiam, sed perfectam sapientiam dare Deum unicuique prout vult. Nam si tantum in litteris esset scientia rerum bonarum, qui litteras nesciunt, utique **D** rectam sapientiam non haberent. Sed cum multi agrammati [ms., agra mentis, id est, a gratia mentis] ad verum intellectum perveniant, rectamque eadem percipiunt cœlitus aspiratam, dubium non est puris ac devotis sensibus Deum concedere, quod eis iudicat expedire. Scriptum est enim: *Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum* (Psal. xliii, 12). Quapropter actibus bonis et orationibus assiduis hoc petendum est, ut ad veram fidem operaque sanctissima, ubi est vita nostra perpetua (Domino comitante) veniamus. Legitur enim: *Nisi Dominus*

ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Psal. cxxvi, 1).

Veruntamen nec illud Patres sanctissimi decreverunt, ut sæcularium litterarum studia respiciantur, quia exinde non minimum ad sacras Scripturas intelligendas sensus noster instruitur; si tamen, divina gratia suffragante, notitia ipsarum rerum sobrie ac rationabiliter inquiratur; non ut in ipsis habeamus spem profectus [ed., profectus] nostri, sed per ipsa transeuntes, desideremus nobis a Patre luminum proficuum salutaremque sapientiam debere concedi. Quanti enim philosophi hæc solummodo lectitantes, ad fontem sapientiæ non venerunt, et vero lumine privati, ignorantiae cœcitate demersi sunt! Quoniam, sicut a quodam dictum est: Nunquam potest plenissime investigari, quod non per viam suam quaeritur.

Multi iterum Patres nostri talibus literis eruditi, et in lege Domini permanentes, ad veram sapientiam pervenerunt, sicut beatus Augustinus in libro de Doctrina Christiana meminit (*Lib. II, cap. 4*), dicens: Non aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus, et doctor suavissimus, et martyr beatissimus; quanto Lactantius, quanto Victorinus, Optatus, Hilarius; nos addimus Ambrosium, ipsumque Augustinum, atque Hieronymum, multosque alios innumerabiles Græcos. Hoc etiam ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecit; de quo scriptum est (*Act. vii, 22*), quod eruditus fuerit omni sapientia Ægyptiorum. Quos [ms. And., Quod] nos imitantes, cavissime quidem ac incunctanter utrasque doctrinas, si possumus, legere festinemus. Quis enim audeat habere dubium, ubi virorum talium multiplex præcedit exemplum? Scientes plane (sicut sæpe jam dictum est) rectam veramque sapientiam Dominum posse concedere, sicut ait liber Sapientiæ: *Sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper, et permanet in æternum* (*Eccle. i, 1*).

Quapropter toto nisu, toto labore, totis desideriis exquiramus, ut ad tale tantumque munus, Domino largiente, pervenire mereamur. Hoc enim nobis est salutare, proficuum, gloriosum, perpetuum, quod [ed., quoniam] nulla mors, nulla mobilitas, nulla possit separare oblivio; sed in illa suavitate patriæ, cum Domino faciet æterna exultatione gaudere. Quod si alicui fratrum (ut meminit Virgilius)

D Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis,
ut nec humanis nec divinis literis perfecte possit erudiri, aliqua tamen scientiæ mediocritate suffultus, eligat certe quod sequitur.

Rura mihi, et rigui placeant in vallibus amnes.
Quia nec ipsum est a monachis alienum hortos colere, agros exercere, et pomorum fecunditate gratulari; legitur enim in psalmo centesimo vigesimo septimo: *Labores manuum tuarum manducabis: beatus es, et bene tibi erit* (Psal. cxxvii, 2).

Quod si hujus studii requirantur auctores, de hortis scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et

Martialis affirmat. Idem in mense Martio tit. 9. Hæc omnia Gargilius Martialis asseruit.

* Hujus meminit Lampridius in Vita Alexandri Severi pag. 359. Et Palladius Rutilius in mense Aprili sub titulo 3, de hortis: Rem miram (ait) de ocimo

nutrimenta olerum, et virtutes eorum diligenter exposuit, ut ex illius commentarii lectione (præstante Domino) unusquisque et saturari valeat et sanari; quem vobis inter alios codices reliqui. Pari etiam modo in agris colendis, in apibus, in columbis, nec non et piscibus alendis inter cæteros Columella et Æmilianus auctores probabiles existerunt. Sed Columella sexdecim libris per diversas agriculturæ species eloquens ac facundus illabatur, disertis potius quam imperiis accommodus; ut operis ejus studiosi non solum communi fructu, sed etiam gratissimis epulis expleantur. Æmilianus etiam facundissimus explanator duodecim libris de hortis, vel pecoribus aliisque rebus plenissima [ed., planissima] lucidatione disseruit; quem vobis inter alios lectitandum (Domino præstante) dereliqui.

Hæc tamen cum peregrinis atque ægrotantibus præparantur, fiunt coelestia, quamvis videantur esse terrena. Quale est enim languens aut dulcibus pomis reficere, aut columbarum fetibus euntirre, aut piscibus alere, aut mellis suavitate mulcere? Nam cum vel aquam frigidam Dominus in nomine suo pauperibus præcipiat offerri (*Math. x, 42*), quanto gratius erit diversis egentibus escas suavissimas dare, pro quibus in iudicio fructum multiplicata possitis mercede percipere! Non debet negligi undecunq[ue] p[ro] test homini probabiliter subveniri.

CAPUT XXIX.

De positione monasterii Vivariensis sive Castellensis.

Invitat siquidem vos locus Vivariensis monasterii ad multa peregrinis et egentibus præparanda, quando habetis hortos irriguos; et piscosi amnis Pelicæ fluente vicina; qui nec magnitudine undarum suspectus habetur, nec exiguitate tenuibilis. Inluit vobis arte moderatus, ubicunq[ue] necessarius judicatur, et hortis vestris sufficiens et molinis [*lege molendinis*]. Adest enim cum desideratur, et cum vota compleverit, remotus abcedit. Sic quodammodo ministerio [ed., monasterio] devotus existens, ut nec oneret [*ms., horret*] importunus, nec possit desse cum quaeri ur. Maria quoque vobis ita subjacent, ut piscationibus; variis pateant; et captus piscis, cum liberit, vivariis possit includi. Fecimus enim illic (juvante Domino) grata 555 receptacula, ubi sub claustro fidei vagetur piscium multitudo; ita consentanea montium speluncis, ut nullatenus se sentiat captum, cui libertas est escas sumere, et per solitas se cavernas abscondere. Balnea quoque congruenter agris præparata corporibus jussimus ædificari, ubi fontium perspicuitas decenter illabatur, quæ et p[ro] tui gratissima cognoscitur et lavacris. Ita et ut monasterium

* Existimo intelligi illum qui dicitur Palladius Rutilius Taurus Æmilianus vir illustris, qui scripsit libros de Rustica, et hodie exstant editi. Illic etiam nominatur ab Isidoro Originum lib. xvii, cap. 1. Vide quæ de propriis nominibus medicæ ætatis observavit Jac. Sirmondus in Præfat. ad Sidonium Apollin.

† In fragmento damnationis Theodori episcopi Cæsariæ Cappadociæ facta a Vigilio papa: *Qui domus*

vestrum potius quaeratur ab aliis, quam vos extranea loca juste desiderare possitis. Verum hæc, ut scitis, oblectamenta sunt præsentium rerum, non spes futura fidelium; istud transiturum, illud sine fine est mansurum. Sed illic positi, ad illa potius desideria transferamus, quæ nos faciant regnare cum Christo.

Cassianum presbyterum, qui conscripsit de Institutione fidelium monachorum sedulo legita, et libenter audite. Qui inter ipsa iacta sancti propositi, octo principalia vitia dicit esse fugienda. Illic noxios motus animorum ita competenter insinuat, ut excessus suos hominem pene videre faciat et vitare compellat, quos antea confusione caliginis ignorabat. Qui tamen de libero arbitrio a beato Prospero jure culpatus est. Unde monemus ut in rebus talibus excedentem sub cautela legere debeatis. Cujus dicta Victor Martyrianus [*ms., Maritaritanus*] Afer episcopus ita (Domino juvante) purgavit, et quæ minus erant addidit, ut eorum istarum palma merito conferatur. Quem inter alios de Africa partibus cito nobis credimus esse dirigendum. Cætera vero genera monachorum vehementer accusat. Sed vos, charissimi fratres (Deo juvante), eas partes eligit, quas salubriter cognoscitur ille laudasse.

Nam si vos in monasterio Vivariensi (sicut credere dignum est), divina gratia suffragante, cœnobiorum consuetudo competenter erudiat [ed., audiatur. *Baron., adjuvat*], et aliquid sublimius defæctis animis optare contingat, habetis montis Castellii secreta suavia, ubi velut anachoritiæ (præstante Domino) felicitas esse possitis. Sunt enim remota et imitantia [ed., emicantia] eremi loca, quando muris pristinis ambientibus probantur inclusa. Quapropter vobis aptum erit eligere exercitatis jam atque robustissimis, illud habitaculum, si prius in corde vestro fuerit præparatus ascensus. Legendo enim cognoscetis unum de duobus, quid aut desiderare aut tolerare possitis. Tantum est, ut conversationis probitate servata, qui non valet alios sermonibus docere, morum videlicet instruat sanctitate.

CAPUT XXX.

De antiquariis et commemoratione orthographiæ.

Ego tamen fateor votum meum, quod inter vos quæcunq[ue] possunt corporeo labore compleri, antiquariorum mihi studia (si tamen veraciter scribant) non immerite forsitan plus placere; quod et mentem suam relegendo Scripturas divinas salubriter instruant, et Domini præcepta scribendo, longe lateq[ue] disseminent. Felix intentio, laudanda sedulitas, manu hominibus prædicare, digitis linguas aperire, salu:orum mortalibus tacitam dare, et contra diaboli

tue sedens antiquarios pretio charo indultos, ea que jurata te voce non ess facturum usque constitutum tempus frequentius firmaveras, conscripsisti. Ubi puto legi debere, antiquarios pretio charo conducens. Petrus Damiani in epistola apud Baronium tom. XI, pag. 291: Licet ego dicere forte quid valeam, deest antiquarius qui transcribat.

subreptiones illicitas calamo atramentoque pugnare. Tot enim vulnera Satanas accipit quot antiquarius a Domini verba describit. Uno itaque loco situs, operis sui disseminatione per diversas provincias vadit. In locis sanctis legitur labor ipsius: audiunt populi, unde se a prava voluntate convertant, et Domino pura mente deserviant. Operatur absens de opere suo. Nequeo dicere vicissitudinem illum de tot bonis [ed., doctorum bonis] non posse percipere, si tamen non cupiditatis ambitu, sed recto studio talia noscatur efficere. Verba cœlestia multiplicat homo, et quadam significatione comprobabili (si fas est dicere) tribus digitis scribitur, quod virtus sanctæ Trinitatis effatur. O spectaculum bene considerantibus gloriosum! Arundine currente verba cœlestia describuntur, ut unde diabolus caput Domini in passione fecit percussit, inde ejus calliditas possit extinguui. Accedit etiam laudibus eorum, quod factum Domini aliquo modo videntur imitari, qui legem suam (licet figuratiter sit dictum) omnipotentis digiti operatione conscripsit. Multa quidem sunt quæ de tam insigni arte referantur; sed sufficit eos dici librarios qui libere [ed., libræ Domini] Domino justitiæque deserviant.

Sed ne tanto bono mutatis litteris, scriptores verba vitiosa permisceant, aut ineruditis emendator nesciat errata corrigere, orthographos antiquos legant, id est, Vellium Longum, Curtium Valerianum, Papyrianum, Adamantium Martyrum de V et B, ejusdem de primis, mediis atque ultimis syllabis, ejusdem de B littera trifariam in nomine posita, et Eutychem de aspiratione, sed et Focam de differentia generis. Quos ego, quantum potui, studiosa curiositate collegi. Et ne quempiam memoratorum codicum obscuritas derelicta turbaret: quoniam antiquarum declinationum permutatione pro maxima parte confusi [ed., propriæ partes confusæ] sunt, magno studio laboris incubui, ut in libro sequestrato atque composito qui inscribitur de Orthographiâ, ad vos desolatæ regulæ pervenirent, et dubietate sublata liberior animus viam emendationis incederet. Diomedem quoque et Theoctistum aliqua de tali arte conscripsisse comperimus; qui si inventi fuerint, vos quoque eorum desolata colligite. Forte et alios invenire possitis, per quos notitia vestra potius instruat. Isti tamen qui memorati sunt, si assiduo studio relegantur, omnem vobis cæcitatem ignoracionis abscedunt; ut quod hactenus ignoratum est, habeatur ex maxima parte notissimum.

Iis etiam addidimus in codicibus cooperiendis doctos artifices; ut litterarum sacrarum pulchritudinem facies desuper decora vestiret: exemplum illud dominicæ figuracionis ex aliqua parte forsitan imitantes, qui eos quos ad cœnam æstimavit invitandos, in gloria cœlestis convivii stolis nuptialibus operuit. Quibus multiplices species facturarum in uno codice

A depictas (ni fallor) decenter expressimus; ut qualem maluerit 556 studiosus tegumentum formam ipse sibi possit eligere. Paravimus etiam nocturnis vigiliis mechanicas lucernas, conservatrices illuminantium flammularum, ipsas sibi nutriendas incendium, quæ humano ministerio cessante, prolixè custodant uberrimi luminis abundantissimam claritatem: ubi olei pinguedo non deficit, quamvis flammis ardentibus jugiter torreatur.

Sed nec horarum modulos passi sumus vos ullatenus ignorare, qui ad magnas utilitates humani generis noscuntur inventi. Quapropter horologium vobis unum, quod solis claritas indicet, præparasse cognoscor; alterum vero aquaticum, quod die noctuque horarum jugiter indicat quantitatem: quia frequenter nonnullis diebus solis claritas abesse cognoscitur, miroque modo in terris aqua peragit, quod solis flammæ vigor desperè modulatus excurrit. Ita, quæ natura divisa sunt, ars humana fecit ire concorditer: in quibus fides rerum tanta veritate consistit, ut quod ab utrisque geritur, per internuntios æstimesse constitutum. Hæc ergo procurata sunt, ut milites Christi certissimis signis admoniti, ad opus divinum exercendam, quasi tubis clangentibus evocentur.

CAPUT XXXI.

De monachis curam infirmorum habentibus.

Sed et vos alloquor fratres egregios, qui humani corporis salutem ædula curiositate tractatis, et confugientibus ad loca sanctorum, officia beatæ pietatis impenditis: tristes passionibus alienis, de periclitantibus mœsti, susceptorum dolore confixi^b, et in alienis calamitatibus mœrore proprio semper attoniti; ut sicut artis vestræ peritiam decet [ed., peritiam docet], languentibus sincero studio serviat, ab illo mercedem recepturi, a quo possunt pro temporalibus æterna retribui. Et ideo discite quidem naturas herbarum, commixtionisque specierum sollicita mente tractate: sed non ponitis in herbis spem, non in humanis consiliis sospitatem (*Eccli. xxviii, 4*). Nam quamvis medicina legatur a Domino constituta, ipse tamen sanos efficit, qui vitam sine dubitatione [ed., sine] concedit; scriptum est enim: *Omne quod facitis in verbo aut in opere, in nomine Domini Jesu facite, gratias agentes Deo et Patri per ipsum (Coloss. iii, 17)*. Quod si vobis non fuerit Græcarum litterarum nota facundia, imprimis habetis herbarium Dioscoridis, qui herbas agrorum mirabili proprietate disseruit atque depinxit. Post hæc, legite Hippocratem atque Galenum Latina lingua conversos, id est Therapeutica Galeni ad philosophum Glauconem destinata, et anonymum quemdam, qui ex diversis auctoribus probatur esse collectus. Deinde Aurelii Cæli de Medicina, et Hippocratis de Herbis et curis, diversosque alios medendi arte compositos, quos vobis in biblio-

* Hic fere D. Hieronymus in Epitaphio Nepotiani in fine: *Hoc ipsum quod dicto, quod scribitur, quod relego, quod emendo de vita mea tollitur, quot puncta*

notarii, tot meorum sunt damna temporum.

^b Sic Paulinus epist. de Gazophyla, Symmachus lib. iii, epist. 39.

thezæ nostræ sinibus reconditos, Deo auxiliante, A
 q̄eretiqui.

CAPUT XXXII.

Exhortatio Cassiodori ad monachos et abbates Chalcedonium et Geruntium.

Quapropter omnes, quos monasterii septa concludunt, tam Patrum regulas quam præceptoris proprii jussa servate, et libenter quæ vobis salubriter imperantur efficitis: quia magnæ remunerationis est premium sine aliquo murmure præceptis salutaribus obedire. Vos autem viros sanctissimos abbates Chalcedonium et Geruntium deprecor, ut sic cuncta disponatis, quatenus gregem vobis creditum (præstante Domino) ad beatitudinis dona perducere debeatis. Peregrinum igitur ante omnia suscipite, eleemosynam date, nudum vestite, esurienti panem frangite: quoniam iste vere dicendus est consolator, qui miseris consolatur. Ipsos autem rusticos qui ad vestrum monasterium pertinent, bonis moribus erudite, quos adjectarum pensionum pondere non gravetis; scriptum est enim: *Jugum meum suave est, et onus meum leve* (Matth. xi, 30). Illud vero quod familiare rusticis comprobatur, furta nesciant, lucos colere prorsus ignorent, vivant innoxio proposito et simplicitate felici. Secundo illis ordo conversationis purissimus imponatur, frequenter ad monasteria sancta conveniant, ut erubescant vestros se dici, et non de vestra institutione cognosci. Sciant etiam Deum ubertatem agris eorum dignanter infundere, si eum fideliter consueverint invocare.

Facta [ed., Data] est itaque vobis quædam urbs propria, cives religiosi: in qua si concorditer et spiritualiter (Domino præstante) transigitis, cœlestis jam patriæ præfiguratione gaudetis. Nolite amare desideriam, quam Domino cognoscitis odiosam. Præsto vobis sunt sanctarum Scripturarum instrumenta dogmatica cum expositoribus suis, qui vere sunt floriferi campi, cœlestis paradisi poma suavia, unde et fideles animæ salubriter imbuantur, et linguæ vestræ non caduco, sed fructifero nimis instruuntur eloquio. Quapropter desideranter introite mysteria Domini, ut sequentibus iter indicare possitis: quia magnæ verocunditiæ pondus est habere quod legas, et ignorare quod doceas. Et ideo futuræ beatitudinis memores, vitas Patrum, confessiones fidelium, passiones martyrum legite constanter (quas inter alia in epistola sancti Hieronymi ad Chromatium et Heliodorum destinata^a, procul dubio reperitis) qui per totum orbem terrarum floruerunt; ut sancta imitatio vos provocans, ad cœlestia regna perducatur. Scientes quia non solum in agone sanguinis, aut in virginitate carnis positæ sunt coronæ, sed et omnes qui (juvante Deo) vitia sui corporis vincunt, recteque credunt, palmam sanctiæ remunerationis accipiunt. Sed ut facilius (sicut dictum est) mortiferas mundi delectationes, noxiæque blandimenta, Domino præstante, vincatis, et sitiis

^a Baronius Præfat. in Martyrolog. Roman. cap. 7, dubitat an sit Hieronymi.

hujus sæculi (sicut de beatis legitur) transennæ, ad illud semper primi psalmi festinate remedium salutare, ut legem Domini diebus noctibusque meditamini. Tunc non inveniet inimicus protervum locum, cum totum Christus occupaverit animum. Nam et Pater 557 Hieronymus pulchre complexus est, dicens (Epist. 4 ad Rusticum): Ama lectionem Scripturarum, et carnis vitia non amabis.

Dicite mihi, viri prudentissimi, quid beatius quam illum habere propitium, quem iratum non valeamus effigere? Nam si præfectum vox præconis evanescit, si carpentum^b ipsius strepantibus rotis transire noscimus, nonne omnes voluptates cordis abjicimus, deum aspectum ipsius reverentiamque metuemus! Deus intonat per convexa cœli, fulgura demonstrat in nubibus, frequenter commovet fundamenta terrarum, et, prohi dolor! præsentia ipsius non timetur, qui ubique totus et omnipotens esse cognoscitur. Quapropter absentem Judicem non credamus, et rei ad ipsius tribunalia non veniemus. Qui minus peccat, gratias agat, quoniam non est desertus a Domini misericordia, ut præceps laberetur ad vitia. Qui plurimum deliquit, incessanter exoret; nemo se ad excusationes perfidas et subdola vota convertat. Reus nos fateamur, qui absolute delinquimus. Nihil est stultius quam illi velle mentiri, cui nullatenus probatur illudi. Parata est misericordia, si petatur mente purissima. Nulla est causa deterior apud piûm Judicem, nisi quando subjectus suam negligit sollicitatem.

C Oremus ergo, fratres charissimi, quatenus qui humano generi tam magna largitus est, ut ovem perditum reportare suis humeris dignaretur, et per incorporationis beneficium rumpere vincula peccatorum, ut ignaris atque alienatis fidei arena patefaceret, baptismum donaret, martyrium concederet, eleemosynas fieri suaderet, sancta quoque nos orationis institutione purgaret, remittere nos fratris peccata præciperet, ut ipse quoque similiter debita nostra laxaret, ut converteremur errantes, quatenus erroris nostri ligamina solverentur; ut poenitentiam summo studio quæreremus, ut haberemus abundantiam charitatis erga Deum et proximum nostrum. Super his etiam communicationem corporis et sanguinis sui clementissimus Redemptor indulgit; quatenus pietas Creatoris hinc maxime possit intelligi, cum nos tantis beneficiis (si tamen eum puro corde quæramus) fecisset absolvi. Addat ipse quoque nunc cumulum muneribus suis, sensus nos ros illuminet, corda nostra purificet, ut Scripturas sanctas mente purissima cognoscere mereamur, et mandata ipsius suffragante nobis ejus gratia compleamur.

CAPUT XXXIII.

Oratio Cassiodori.

Præsta, Domine, legentibus provecum [ed., præfectum], quærentibus legem tuam peccatorum omnium

^b Præfectus Urbis argento ferebatur. Vide Varro lib. vi, cap. 5.

remissionem; ut qui desiderio magno ad lumen Scripturarum tuarum pervenire cupimus, nullis peccatis caligantibus obscuremur. Attrahe nos ad te virtute omnipotentiae tuae; non relinquant sua voluntate vagari quos pretioso sanguine redemisti. Imaginem tuam in nobis non sinas obscurari, quae si te praestante [*ed.*, praesente] defendatur, semper egregia est. Non diabo'o, non nobis liceat tua dona subvertere, quia totum fragile est quidquid tibi nititur obviare. Audi nos, pie Rex, contra peccata nostra, et prius illa a nobis remove, quam nos per ea justo poesis in tua examinatione damnare.

Quid nostra nobis insidiatur iniquitas, quid contra nos delicta configunt, creaturam tuam evertere cupiunt, quae nulla substantiae firmitate consistunt? Dicat certe diabolus, cur nos insaturabili dolore persequitur. Nunquid illi consilium dedimus, ut tibi Domino superbus existeret, et de beatitudine colata caderet, cum tantae per te virtutis insignia possideret? Sufficiat quod nos in Adam percudit. Quare nos quotidianis deceptionibus impius calumniator insequitur? Et sicut ille a gratia tua per culpam suam cecidit, nos quoque ut ab eadem separemur, exquirat. Concede, Domine, contra hostem crudelissimum, pium tuae defensionis auxilium; ut sicut ille fragilitatem nostram non desinit impetere, ita tuis possit viribus confusus abscedere. Non permittas, bone Rex, in nobis savissimum hostem sua vota complere, qui te graviter elegit offendere. Quid nos sicut leo rugiens circuit, quaerens quem devorare contendit (*I Petr.* v, 8)? Semel illi in baptismo sacro renuntiavimus, C

sed per tuam defensionem concedere servari, quales nos fieri per aquam regenerationis, Creator altissime, praestitisti. Qui tui esse coepimus, alium dominum nesciamus. Tua gratia redempti sumus, tua mandata te donante faciamus. Si nos relinquis, ille nos tergiversator invadit; indefectus atque impudens semper assistit, lucra sua computans humanas ruinas. Blanditur, ut decipiat: instigat, ut perimat; maxime per corpus nostrum animas decipit; et ita labilis per desidia humana diffunditur, ut nulla pene providentia, nullo prorsus consilio sentiat. Longum est per cuncta discurre. Tali quis possit obsistere, nisi tu, Domine, illi decreveris obviare? Quid enim de nobis possit facere, qui te in nostro corpore ausus fuit per subdola machinamenta tentare? Exaudi nos, o custos hominum! hic nos ab illo indulgentia tua libera, qui nos trahere nititur ad gehennam. Cum illo sortem non habeamus, ut tecum, Domine, habere possimus. Vindica fabricam tuam ab illo qui destruit; damnari alios non faciat, qui seipsum damnavit; sed potius ille cum suis percat, qui perdere cuncta festinat.

Epilogus. — Eia nunc, charissimi fratres, congregate in Scripturis sanctis proficere, quando me cognoscitis pro doctrinae vestrae copia, adiutorio dominicae gratiae, tanta vobis et talia congregasse. Conferte nunc regentes vicissitudinem rerum, ut pro me jugiter Domino supplicare dignemini: quoniam scriptum est: *Orate pro invicem, ut salvemini (Jacob., v, 16)*. O inestimabilis pietas virtusque Creatoris, quando in commune utile esse promittitur, si pro nobis invicem pio Domino supplicemus!

M. AURELII CASSIODORI DE ARTIBUS AC DISCIPLINIS LIBERALIUM LITTERARUM.

PRÆFATIO.

558 Superior liber, Domino praestante, completus, institutionem videlicet divinarum continet lectionum; hic triginta tribus titulis noscitur comprehensus. Qui numerus aetati dominicae probatur accommodus, quando mundo peccatis mortuo aeternam vitam praestitit, et praemia credentibus sine fine concessit. Nunc tempus est ut aliis septem titulis saecularium lectionum praesentis libri textum percurrere debeamus; qui tamen calculus per septimanas sibi succedentes in se continue revolutus, usque ad totius orbis finem semper extenditur.

Sciendum est plane quoniam frequenter quidquid continuum atque perpetuum Scriptura sancta vult intelligi, sub isto numero comprehendit; sicut dicit David: *Septies in die laudem dixi tibi (Psal. xcvi, 16)*; cum tamen alibi profiteatur: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo (Psal. xxxiii, 2)*. Et Salomon: *Sapientia aedificavit sibi domum, exciit columnas septem (Prov. ix, 1)*. In

Exodo quoque dixit Dominus ad Moysen: *Facies lucernas septem, et pones eas super candelabrum, ut luceant ex adverso (Exod. xxv, 37)*. Quem numerum Apocalypsis in diversis rebus omnino commemorat (*Apoc. i, 4, 11, 12*); qui tamen calculus ad illud nos aeternum tempus trahit, quod non potest habere defectum. Merito ergo ibi semper commemoratur, ubi perpetuum tempus ostenditur.

Sic arithmetica disciplina dotata est, quando rerum opifex Deus dispositiones suas sub numeri, ponderis et mensurae quantitate, constituit; sicut ait Salomon: *Omnia in numero, mensura et pondere fecisti (Sap. xi, 21)*. Creatura siquidem Dei sic numero facta cognoscitur, quando ipse in Evangelio ait: *Vestri autem et capilli capitis omnes numerati sunt (Math. x, 30)*. Sic creatura Dei constituta est in mensura, sicut ipse in Evangelio testatur: *Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum (Math. vi, 27)*? Item Isaias propheta